

מלחמה או שלום - השיחות החשאיות בין ירושלים למוסקבה לפני מלחמת יום הכיפורים

מחבר: יאיר אבן
מקור: "יסודות", גיליון 5 | 50 שנים למלחמת יום הכיפורים
הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל
עורכים: אלי מיכלסון, יוגב אלבז, יניב פרידמן
שנת הוצאה: 2023

תקציר

ביומה האחרון של מלחמת ששת הימים ניתקה ברית המועצות את יחסיה עם ישראל, וכמוה עשו מדינות קומוניסטיות נוספות. אולם זמן לא רב לאחר מכן הכירה בכך שמהלך זה פגע בה יותר משהועיל, מכיוון שצמצם את השפעתה על השגת פתרון לסכסוך הישראלי-ערבי, בעיקר בין ישראל למצרים, והעמיד אותה בנחיתות מול ארצות הברית שקיימה קשר עם ישראל ומצרים כאחת. בנוסף לכך, התרחקותה של מצרים מברית המועצות והתקרבותה לארצות הברית בניסיון לקדם הסדר מדיני הביאה את מנהיגי הקרמלין למסקנה שעליהם להידבר עם ישראל.

לפיכך התחילו הסובייטים לחפש אחר ערוצי קשר עם ישראל, עוד בימי שלטון נאצר, זמן קצר לאחר סיום מלחמת ההתשה. גם בישראל היה רצון לקיים קשר עם מעצמת העל השנייה, כדי לסייע ליהודים החיים בה וכדי לבחון האם יוכלו הסובייטים למתן את תמיכתם בערבים ואת עוינותם כלפי ישראל. הגישושים משני הכיוונים הבשילו, והשיח החשאי בין ירושלים למוסקבה החל ביוני 1971 ונמשך שנתיים בדיוק.

במאמר זה יוצגו התנאים והנסיבות שהביאו להקמת השיח החשאי, השיחות הראשונות לאחר הקמתו וכן השלב האחרון בשיח זה, במהלך שנת 1973, בחודשים שקדמו למלחמה. במסגרת זו יתואר השיח לפרטיו, יוצגו עמדות הצדדים, מניעיהם ומטרותיהם בקיומו ויוצגו השליחים הסובייטים, רקעם המקצועי והסיבה לבחירה בהם. לבסוף יוצג כיצד הסתיים השיח 100 ימים לפני פרוץ המלחמה, ומה היו המסקנות שהסיק כל צד בסופו.

מלחמה או שלום - השיחות החשאיות בין ירושלים למוסקבה לפני מלחמת יום הכיפורים

יאיר אבן¹

"במוסקבה יש הטוענים כי ישראל מעוניינת בהקפאת המצב ולא בניהול שיחות לקידום הסדר. אם הנכם חושבים שהמאורעות הופכים את עמדתכם לבטוחה לגמרי ועל כן הנכם יכולים להקפיא את המצב הרי [...] אינני מאמין שבישראל מעריכים את הדברים כה חד צדדית".
(השליח הסובייטי למנכ"ל משרד ראש הממשלה, מרדכי גזית, וינה, 23 במארס 1973)

"לגורם מן החוץ הבא אלינו ואומר שהוא דואג לעתידנו פן מעשינו יתנקמו בנו וכו' אנו אומרים כי מוטב להניח שישראל יודעת לשקול את שיקוליה ולדאוג את דאגות העתיד שלה יותר טוב מכל גורם מן החוץ".
(מרדכי גזית לשליח הסובייטי, וינה, 23 במארס 1973)

"איננו סבורים שעוד מלחמה תביא בהכרח לשלום. אנו חושבים שקיים תהליך שיוליך לבסוף לשלום [...] במילים אחרות, אל תבואו אלינו כפי שהיה מנהגכם בעבר ותאמרו: ראו [...] אנו מזהירים אתכם כי מה שיקרה הוא זה [מלחמה], ואתם נידונים ואתם מסכנים את עצם הקיום של מדינת ישראל וכו' וכו'".
(מרדכי גזית לשליח סובייטי, ירושלים, 14 ביוני 1973)

1 יאיר אבן הוא בעל תואר מוסמך מאוניברסיטת תל אביב.

זה נגמר בדמעות

בצהרי שבת, 10 ביוני 1967, יומה האחרון של מלחמת ששת הימים, ניתקה ברית המועצות את יחסיה הדיפלומטיים עם ישראל. באותן שעות המתינו השלטונות הסובייטיים לחזרתו של כתריאל כ"ץ, שגריר ישראל במוסקבה, מבית הכנסת למעונו. מייד בהגיעו ביקשו ממנו לסור בשעה 11:00 למשרד החוץ הסובייטי; שם המתין לו בפנים קרירות וסילי קוזנצוב, סגנו של שר החוץ, אנדרי גרומיקו.

קוזנצוב הקריא לכ"ץ איגרת קצרה, שבה נכתב כי למוסקבה הגיעו דיווחים לפיהם צה"ל מתקדם לעבר דמשק תוך כדי התעלמות מהחלטת מועצת הביטחון של האו"ם על הפסקת אש. קוזנצוב סיים בקוראו: "ממשלת ברית המועצות מצהירה כי בשל המשך תוקפנותה של ישראל נגד מדינות ערב והפרתה הבוטה את החלטות מועצת הביטחון, החליטה לנתק את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל".²

שעות אחדות לאחר מכן הגיע השגריר הסובייטי בישראל, דמיטרי צ'ובאכין, אל שר החוץ אבא אבן לפגישת פרידה. בסיומה "פרץ בבכי [ו] כאשר בכה, פרץ גם מזכירו בבכי. היחיד שלא בכה", כך סיפר שר הביטחון, משה דיין, "היה אבן".³ גם מנהיג המפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י), משה סנה, שבא להיפרד מצ'ובאכין, מצאו "המום, מבולבל ונזקק לתרופות".⁴

הסובייטים כנראה לא העלו בדעתם שלא ירחק היום בו ירצו לשוב ולדבר עם ישראל. ניתוק היחסים נתפס אצלם כמשגה, משחשו בנזקו לאחר זמן לא רב. אנטולי דוֹבְרִינִין, מי שכיהן כשגריר הסובייטי בווינגטון במשך רבע מאה, הודה לימים בשיחה עם שגריר ישראל, כי ניתוק היחסים לא היה צעד מוצלח והוחלט עליו בשל התדהמה שאחזה בסובייטים לנוכח ניצחונה המוחץ של ישראל ובשל תחושתם שהם "מוכרחים לעשות משהו".⁵

2 ארכיון מדינת ישראל (להלן: א"מ), א-5003/17, מכון דוויס - ראינות עם אישים: כתריאל כ"ץ, פגישה 11, 16 ביוני 1983.

3 א"מ, פרוטוקול מס' 66 משיבת ועדת החוץ והביטחון (להלן: ועחו"ב), 13 ביוני 1967.

4 אפרים סנה, **שנותי עם אבא**, ידיעות אחרונות - ספרי חמד, 2022, עמ' 195. סנה כתב שזו הייתה עדותו של ברל בלטי, שהיה חבר הלשכה המדינית של מק"י ועיתונאי ממיסדי ביטאונה "קול העם".

5 דוברינין שירת כשגריר בווינגטון בשנים 1962-1986. א"מ, חצ-6908/2, **נר 39 מווינגטון**, 4 בדצמבר 1984.

אולם על אף שברית המועצות הכירה בטעותה בנתקה את יחסיה עם ישראל, היא לא העלתה בדעתה לתקן את טעותה. היא התחילה לתור באיטיות ובזהירות אחר חלופות, אך את חידוש היחסים הותירה לסופן.⁶

סוף 1967 - החרטה של נאצר

לא רק במוסקבה הבינו מה רב הנזק בצעד גורף כניתוק יחסים מדיניים אלא גם בקהיר.⁷ בסוף 1967 פנה נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר אל נשיא ארצות הברית לינדון ג'ונסון באמצעות עורך הדין הניו-יורקי, גיימס בירדסל (Birdsall).⁸

נאצר הזמין את בירדסל לקהיר וטען בפניו כי איש במצרים אינו יודע על הגעתו, אף לא שר החוץ המצרי. בסוף פגישתם בת השעתיים צייד אותו נאצר בשני מסרים לנשיא ג'ונסון; אחד בכתב, קצר מאוד, והשני בעל-פה.⁹ במסר בעל-פה ביקש נאצר שג'ונסון יידע כי הוא מתחרט על שניתק את היחסים עם ארצות הברית, הוא מעוניין לחדשם ואף ישתדל שמדינות ערביות אחרות ינהגו כך.¹⁰ נאצר הביע תקווה שג'ונסון יפעיל את השפעתו כדי להביא לנסיגה מלאה של ישראל, ובתמורה, יסכים ל"מצב של אי-לוחמה" עם ישראל. נאצר סיים בהבעת תקווה כי ג'ונסון יזמינו לבקר

6 יבגני פרימאקוב, מבכירי הערביסטים הסובייטים שכיהן בשנות התשעים כראש "המוסד" הרוסי, שר חוץ וראש ממשלה, הודה במפגש עם אקדמאים אמריקאים בשנת 1983 כי ניתוק היחסים עם ישראל, שלטיבותיו לא התייחס, היה משגה; אך הוא לא ראה כיצד ארצו תוכל לתקנו, מפני שיחסיה עם העולם הערבי היו במצב עדין מאוד וחידוש היחסים עם ישראל יזיק להם. א"מ, חצ' 6908/2, 222 **מושינגטון**, 12 בדצמבר 1983. שני עשורים לאחר מכן הסביר, כי ניתוק היחסים החליש את השפעת ברית המועצות באזור בהשוואה לזו של ארצות הברית, שלה היו ערוצים עם המעורבים בסכסוך הישראלי-ערבי.

Yevgeny Primakov, *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*, New York: Basic Books, 2009, p. 260.

7 מצרים, סוריה ואלג'יריה הודיעו על ניתוק יחסיהן עם ארצות הברית ביום השני של המלחמה, 6 ביוני 1967.

8 הפגישה התקיימה ב-9 בדצמבר 1967. נאצר הזמין את בירדסל כבר באוקטובר 1966 לדון בשיפור יחסי קהיר-ושינגטון ובחששו שושינגטון נחושה להפילו. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v18/d341>

9 במסר הכתוב בירך נאצר את ג'ונסון ומשפחתו, הביע תקווה ליחסים טובים בין שני העמים וחתם: "בברכה אישית מכל הלב". **מכתב נאצר לג'ונסון**, 9 בדצמבר 1967. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v20/d12>

10 פגישת ג'ונסון עם בירדסל, 18 בדצמבר 1967. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v20/d31> וכן <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v20/d21>

בארצות הברית.¹¹

אולם ג'ונסון לא הזמין אותו לביקור אלא העמידו במבחן, ולפיו חידוש היחסים יחייב יצירת אקלים ידידותי בין שתי המדינות. כדי לשמור על כבודו של הנשיא המצרי, הציע הנשיא האמריקאי כי שני הצדדים יפעלו לשיפור האווירה בארצותיהם, ולשם כך התיר למצרים לפתוח משרד אינטרסים בשגרירות הודו בושינגטון.¹²

באותם ימים נועד בירושלים נחום גולדמן עם ראש הממשלה לוי אשכול, שעמו חלק את נושא שיחתו בת השעתיים עם השגריר דוברינין.¹³ דוברינין השמיע בפגישתם מסרים מאיימים על ישראל והדגיש שהסובייטים "לא יסבלו את הסטטוס קוו, דהיינו, כיבוש שטחים על ידי ישראל". דוברינין ציין כי אין הוא אופטימי ואף חושש מסיבוב לחימה נוסף - "בסיבוב הבא יעשו הסובייטים הכל כדי למנוע תבוסה ערבית", אמר בטון מאיים וקבע: תבוסה ערבית "לא תקרה שנית!"

כאשר גולדמן מחה על אספקת נשק סובייטי למדינות ערב, דחה דוברינין את דבריו וטען כי אם ישראל הייתה מכריזה מיידי לאחר ניצחונה על נכונותה להחזיר "טריטוריה תמורת הכרה ערבית בה, לא היו הסובייטים מעניקים לערבים אף רובה אחד".¹⁴

ישראל לא הכריזה על נכונותה להחזיר את הטריטוריה שהערבים תבעו ממנה, והערבים מיאנו להכיר בזכות קיומה. מלחמת התשה ארוכה וקשה פרצה, ובמהלכה נותר הנתק בין ירושלים למוסקבה כשהיה.

11 בית הלבן היו שהטילו ספק במסרים של נאצר ובטענתו שאיש במצרים אינו מודע לפגישתו עם בירדסל. גם טענת בירדסל כי נאצר אמר לו שיחליף שגרירים עם ישראל אם זו תפצה את הפליטים הפלסטינים נתפסה כחריגה באופן שעורר ספק במידת הדיוק של בירדסל וביציבות הנפשית של נאצר. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v20/d14>
על דברי נאצר ביחס לחילופי שגרירים עם ישראל, דיווח ראש משרד האינטרסים האמריקאי בקהיר לאחר שיחתו עם בירדסל. ברגוס לושינגטון, 10 בדצמבר 1967. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v20/d13>

12 ראסק לברגוס, 3 בינואר 1968 - <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v20/d31>
נאצר התיר לאמריקאים לפתוח משרד אינטרסים בשגרירות ספרד בקהיר כבר ביולי 1967 ואילו האמריקאים אפשרו זאת למצרים בינואר 1968.

13 נחום גולדמן כיהן באותן שנים כנשיא הקונגרס היהודי העולמי ונשיא ההסתדרות הציונית העולמית. א"מ, א' 7-7454, שיחה אצל רוה"מ בנוכחות ד"ר נ' [נחום] גולדמן וד"ר י' [יעקב] הרצוג, 25 בדצמבר 1967. לא צוין מתי התקיימה פגישת גולדמן-דוברינין.

אולם דווקא בסיום מלחמה זו, כשהסובייטים והמצרים השיגו את תכלית לחימתם וניצבו בעמדה מתאימה לצליחת התעלה, אך גם לאחר שכוחות צה"ל התנגשו בשמי מצרים עם כוחות סובייטיים ומגע צבאי זה היה המגע העיקרי בין המדינות, דווקא בשלב זה, עוד בימי נאצר, החלו גישושים ראשונים בין ירושלים למוסקבה בניסיון לבחון לאן פניהן מועדות - למלחמה חמישית או לשלום ראשון.

פְּגוּוּאֵשׁ - גִּישוּשִׁים רֵאשׁוֹנִים

בשלוש השנים שחלפו מיום שברית המועצות ניתקה את יחסיה עם ישראל ועד לסוף מלחמת ההתשה, לא התקיים שיח ממשי בין שתי המדינות. חשיבותן של השיחות שהתקיימו מעת לעת בין השגרירים בווינגטון ובמקומות אחרים, מעט דיפלומטים בכירים ובין דוברינין לגולדמן, הייתה בעצם קיומן.¹⁵ הגישושים הראשונים החלו שבועות ספורים בלבד לאחר הקרב האווירי שבמהלכו הפילו טייסי חיל האוויר הישראלי ארבעה מטוסי קרב רוסיים, כחודש לאחר סיום מלחמת ההתשה ותחילת 90 ימי הפסקת האש שעליהם הוסכם בסיומה (7 באוגוסט 1970), ימים ספורים לפני מותו הפתאומי של נאצר.¹⁶

המפגש הראשון בין נציגים מישראל ומברית המועצות שבו עלתה אפשרות לפתוח בשיח כלשהו התקיים באמצע ספטמבר 1970 במפגש של ארגון פגוואש (Pugwash) בפונטנה, ויסקונסין, סמוך לאגם ז'נבה.¹⁷ המשתתפים הישראלים התרשמו מהשינוי לטובה שחל ביחס הסובייטים כלפיהם

14 א"מ, שם. ראוי לציין כי בדיווחו הראשון של גולדמן על שיחתו עם דוברינין כלל לא הזכירו אימים. בדיווח ששלח גולדמן לאשכול למחרת הפגישה הוא הזכיר דברים אחרים לחלוטין, ורוחו הכללית הייתה חיובית. כך, למשל, כתב גולדמן כי דוברינין היה בטוח שנאצר רוצה בהסדר מדיני ואינו מעוניין בחידוש המלחמה. אמנם אין משמעות הדבר שנאצר מוכן לנהל משא ומתן ישיר או לחתום על הסכם שלום רשמי עם ישראל, אך הוא מוכן לחתום על הסכם שיאשר במועצת הביטחון. גולדמן דיווח כי את ההצעה הזו העלה רוג'רס בפני עמיתו המצרי ריאד, והסובייטים לוחצים על נאצר לקבלה. דוברינין אף ציין בפני גולדמן שעמדות ווינגטון ומוסקבה קרובות והוסיף כי הוא אופטימי משהיה חצי שנה קודם לכן בנוגע להשגת הסכם. אשכול הגיב למכתב גולדמן במשפט יחיד: "מה אעשה, ואם כי אני כל הזמן רוצה לקוות שאפשר לעלות עם הרוסים על פסי הבנה טובה יותר, הנה אינני מאמין לכל הרמזים כביכול". א"מ, ג'6/6434, **מכתב גולדמן לאשכול**, 19 בנובמבר 1968; **מכתב אשכול לגולדמן**, 1 בדצמבר 1968.

15 לרשימת הפגישות ראו: א"מ, חצ'59/9, **שיחות בין נציגי ישראל (ואחרים) לבין נציגי בריה"מ**, ד. [דני] מ. [מרקוס] אל חנן בר־און, 17 באוגוסט 1971.

16 נאצר מת ב־28 בספטמבר 1970.

בהשוואה למנהגם בוועידות קודמות של הארגון. הפעם חיפשו קשר עם הנציגים מישראל, הקדישו לכך מזמנם, התאמצו לשכנע באמיתות דבריהם וכלל לא ניסו, בניגוד לעבר, לגנות את ישראל.¹⁸

אולם המסר החשוב הצביע על רצונם בערוץ שיחות חשאי עם ישראל. הם אמנם הבהירו שאין בכוונתם לחדש, לפי שעה, את היחסים הדיפלומטיים בין המדינות מפני שהדבר עלול להרוס את קשריהם עם מצרים, אך הם מעוניינים בקשר חשאי.

במהלך המפגש יזם פרימאקוב שיחה נפרדת עם פְּרִיאָר שנמשכה למחרת בטיוול במקום הוועידה. לאחר שבוע, שבו ונפגשו בניו יורק. בשיחות אלה פרס פרימאקוב את עיקרי המשנה הסובייטית ביחסה לישראל, למזרח התיכון ולסכסוך הישראלי-ערבי, אך נראה כי מטרתו הייתה להקים ערוץ קשר חשאי ובעיקר תכליתי שיסייע לקדם הסדר בין ישראל למצרים ובכך יישמרו מעמדה והשפעתה של ברית המועצות במזרח התיכון ומעבר לו.

פרימאקוב טען בפני פריאר, כי אין לסובייטים עניין במצרים או במדינות ערב, אלא בביטחונה של ברית המועצות בלבד. נוכחותם של בסיסים אמריקאיים בטורקיה ושל צי אמריקאי בים התיכון מחייבת את הסובייטים להתבסס בעורפם של האמריקאים; ומכאן נובעת חשיבות המזרח התיכון עבורם. הסובייטים תמכו בהקמת מדינת ישראל כדי לסלק את הבריטים, אך משהתדקו יחסי ישראל עם ארצות הברית טבעי היה שהם פנו במיוחד למצרים, כדי למצוא בה משענת לשאיפתם במזרח התיכון. הסובייטים, הדגיש פרימאקוב את חששה הגדול של מוסקבה, אינם יכולים להרשות לאמריקאים לגרשם מהאזור.

פרימאקוב הסביר מדוע ברית המועצות רוצה בשלום במזרח התיכון: נוכחותה באזור בטוחה ומלחמה רק תפגע בכך; הם אינם יכולים להרשות לעצמם עוד תבוסה מצרית, שתערער מעמדם; אם לא יגיעו הממשלות

17 מישראל הגיעו שלהבת פריאר, וי"ר הקבוצה הישראלית של פאגווש, מנהל המרכז למחקר גרעיני בנחל שורק ומשנת 1971 מנהל הוועדה לאנרגיה אטומית והפרופסורים אלכס קינן ושאל פרידלנדר מהאוניברסיטה העברית. קינן היה מיקרוביולוג, חבר הוועדה לאנרגיה אטומית, ממייסדי המכון למחקר ביולוגי ומנהלו הראשון. פרידלנדר היה היסטוריון בעל שם של השואה, חתן פרסי ישראל, פוליצר ודן דוד. מהצד הסובייטי הגיעו, בין היתר, ד"ר יבגני פרימאקוב וד"ר לודמילה גווישיאן (Gvishian) בתו של ראש הממשלה קוסיגין. רשימת המשתתפים הסובייטים ראו: א"מ, חצ" 5959/8, ועידת פוגווש 9-15.9.70 Fontana, Wisconsin.

18 א"מ, חצ" 5959/8, דו"ח על שיחות שקימו בזמן ועידת פוגווש בין הנציגים הישראליים והרוסיים (דו"ח ראשוני), 20 בספטמבר 1970.

להסדר ואם יימשך חוסר היציבות, עלולה התחזקות הפלסטינים בהשראה סינית לערער משטרים והסכמים בעתיד; במצרים ישנם קצינים צעירים, שדעתם אינה נוחה מנאצר והם דוחפים להכרעה צבאית.¹⁹ הסובייטים, הרוצים בהמשך כהונת נאצר, מעוניינים להגיע להסדר עם ישראל כדי לייצב את משטר נאצר ולשכך את התסכול בצבא המצרי.

לפיכך פרימאקוב הבהיר כי הסובייטים מבקשים מישראל הצהרה עקרונית על נכונותה לסגת לגבולות 1967, גם אם הצהרה זו תלווה ב"מאה תנאים". הוא הוסיף כי ברית המועצות מעוניינת בפתיחת תעלת סואץ ואף יעץ לישראל לא לתת אמון יתר בהבטחות ניקסון ורוג'רס. לבסוף הוא לא הותיר ספק, הגם שלא אמר זאת במפורש, כי ישראל תבוא על שכרה אם תכיר בברית המועצות כגורם שיש להתדיין עמו. פרימאקוב נשמע נלהב כשאמר כי נקרית הזדמנות לשיח ואף לישראל להחמיצה. הוא העיר בהומור כי ישראל הרגה שתי אגדות באחת: שהיהודים חיילים גרועים ושהם מדינאים מעולים.²⁰

בטרם הציע ערוץ חשאי חדש, שלל פרימאקוב את כל המגעים שהתקיימו בין המדינות. הוא סיפר לפריאר כי שיחות רבין עם דוברינין בושינגטון פסקו מפני שהסובייטים חשו שרבין דיווח על תוכנן למזכיר המדינה האמריקאי וויליאם רוג'רס. פרימאקוב שלל גם את המגעים בין שגריר ישראל באו"ם, יוסף תקוע, לסגן שר החוץ הסובייטי ולדימיר סמיונוב, מפני שהדלפתם גרמה לסובייטים מבוכה מול המצרים.²¹

אולם ביחס לדבר החשוב ביותר - "לעצם המגע בדרג מוסמך" בין מוסקבה לירושלים - היה פרימאקוב חיובי ואמר כי הדבר רצוי מאוד; אם כי סייג עצמו ואמר שלמרות שהוא נחשב בארצו למומחה בה"א הידיעה למזרח התיכון, אין הוא מדבר בשם ממשלתו.

סייג זה היה אמצעי זהירות סובייטי מוכר שנועד להעביר מסר חשוב מבלי להתחייב בדבר, אבל בחלוף שבוע, מששבו ונפגשו בניו יורק ולאחר

19 ראש אמ"ן יריב העריך שהקצונה הזוטרה בדרגות סרן עד סא"ל הייתה הלוחמנית ביותר. א"מ, **ועחו"ב 109 א'**, 9 בפברואר 1971.

20 לפריאר הזדמן להציג לפרימאקוב ולבתו של קוסיגין את שלוש הדעות שרווחו בישראל ביחס למדיניות הסובייטית כלפי הסכסוך הישראלי-ערבי. אחת, ברוח דברי פרימאקוב, שברית המועצות מעוניינת בשלום ודי לה במלחמות ישראל-ערב; השנייה, הסובייטים מעוניינים בקיום ישראל אך גם במלחמה מבוקרת שבאמצעותה יעמיקו את אחיזתם באזור; והשלישית, הסובייטים מסייעים למצרים עד כדי הרס ישראל. פריאר ביקש מבתו של קוסיגין שתציג דעות אלה לאביה.

שפרימאקוב נועץ עם מוסקבה, הוא הציע לפריאר שיכתוב לו למוסקבה כי בעקבות שיחתם ודעתם המשותפת עשוי מגע ישיר בדרג מוסמך להסיר אי־הבנות הרות אסון בין שתי המדינות, וכי הרגשת הגורמים המוסמכים בישראל היא שיש להקים מגעים כאלה. פרימאקוב ישיב לו במכתב דומה. לאחר מכן הנציגים משני הצדדים, בבריטניה או בצרפת, או שליחים מיוחדים ממוסקבה וירושלים, יקבעו את הפרטים.²²

לסובייטים היה חשוב ליזום את הערוץ החשאי, אך לא פחות חשוב מכך היה רצונם לשמור על כבודם. לכן פרימאקוב הציע כי ישראל תהיה זו שתפנה אליהם בבקשה לפתוח בשיחות חשאיות, והם יהיו אלה שייעתרו לבקשתה; וכך אכן היה.

פריאר כתב לסגן ראש הממשלה, יגאל אלון, כי אינו יודע האם "ההצעה והמגע תפלים או בעלי משמעות", אך אלון אישר לו להשיב לפרימאקוב. חודש לאחר מפגש פגוואש כתב פריאר לפרימאקוב כמוסכם ביניהם.²³ בשעה שמכתבו עשה דרכו למוסקבה, חשפה באקראי ראש הממשלה גולדה

21 הסובייטים יזמו את הפגישה בין סמיונוב לתקוע כבר ב־26 בנובמבר 1968. ויקטור ישראליאן, דיפלומט סובייטי בכיר שכיהן באותן שנים כסגן השגריר הסובייטי באו"ם ושב למוסקבה בקיץ 1973, הקדים את פרימאקוב וכתב על אודותיה. לדבריו, באותו זמן נמצאו במשרד החוץ הסובייטי ובוועד המרכזי של המפלגה מי שתמכו בקיום שיח ישיר עם ההנהגה בישראל. לבסוף נבחר סמיונוב למשימה לא רק מפני שהיה הממונה על המזרח התיכון ונחשב ותיק ומנוסה, אלא גם בשל העובדה שהשגריר הסובייטי באו"ם, יקרב מאליק, נודע בעיונותו העמוקה לישראל, ויחסיו עם תקוע היו מתוחים בשל כך. ישראליאן ציין כי החלטת למדר את הערבים מהשיח עם ישראל, והפגישה הייתה כה חשאית עד שגם הוא, סגן השגריר הסובייטי באו"ם, לא ידע מתי התקיימה והיכן. למרות המידור הרב, סמיונוב לא הסתיר מישראליאן את אכזבתו ותסכולו מתוצאתה והאשים את מאליק כי פגע ביחסים עם ישראל עד שלא ניתן היה להתקדם. אולם ישראליאן לא ראה במאליק את המכשול העיקרי להתקדמות אלא בסירוב הקרמלין לחדש את היחסים עם ישראל. גם ישראליאן, כפרימאקוב, הודה שדבר הפגישה נודע למצרים. השגריר המצרי באו"ם, זאיאת, פנה אליו בחיך: "אז אתם עכשיו מתיידדים עם הישראלים". ישראליאן הנוכח משך בכתפיו ולא אמר דבר.

Victor Israelyan, *On the Battlefields of the Cold War*, Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 2003, pp. 164-167.
להתייחסות נוספת לפגישת תקוע־סמיונוב ראו: משה ז"ק, **40 שנות דו־שיח עם מוסקבה**, מעריב, 1988, עמ' 163, 384.

22 א"מ, חצ־5959/8, שלהבת פריאר ליגאל אלון, **ועידת פוגווש 9.70-15.9 ב־Fontana, Wisconsin**, 24 בספטמבר 1970.

23 א"מ, חצ־5959/8, **מכתב שלהבת פריאר ליבגני פרימאקוב**, 23 באוקטובר 1970. פריאר כתב: "בפונטנה השלווה שוחחנו על כמה נושאים רציניים ועל הסכנה העלולה לארוב למצב במזרח התיכון [...] דומני כי היתה לנו הרגשה משותפת כי נושאים אלה יזכו לטיפול הטוב ביותר של נציגי ארצותינו מבלי שתניתן לכך כל פומביות [...] אם תחושה זו היא מנת חלקה של הממשלה הסובייטית, אנא הודע לי והוסף נא את הצעותיך כיצד ניתן לקדם זאת. השיח עימך היה מאלף מאוד".

מאיר בפגישה עם צעירים בארצות הברית, כי טייסי חיל האוויר הפילו ארבעה מטוסים סובייטיים בשמי מצרים.²⁴

המוגעים בין פריאר לפרימאקוב לא הבשילו לעת עתה, אך בינתיים צץ מפגש אחר, גם הוא הרחק מעיני כול, על אף ששר החוץ אבא אבן הכחיש בפומבי כי מתקיימים גישושים סובייטיים לשיחות עם ישראל.²⁵ מפונטנה עברו הגישושים השקטים אל טוסקנה.

מפונטנה לטוסקנה

באמצע דצמבר 1970 התכנסו בטירת וינצ'ליאטה (Vincigliata) הסמוכה לפירנצה נציגים ישראלים, סובייטים והמתווכים ביניהם.²⁶ בעל הטירה השלווה היה היינץ גרץ, ישראלי יליד גרמניה שהעתיק אליה את מגוריו.²⁷ פעילותו וקשריו של גרץ הביאו לאחוזתו את יועצה המדיני של גולדה מאיר, שמחה דיניץ, ומהצד הסובייטי אדם שזוהה ברישומים בישראל בשם Agayan בלבד. אותו אַגְאָיאן היה ראש תחנת הקג"ב באיטליה זה ארבע שנים.²⁸ מטרת המפגש הייתה לדון בביקור שר המשפטים של ישראל, יעקב שמשון שפירא, במוסקבה.²⁹

גרץ פתח את המפגש בתיאור מאמציו לכנסו, ובכללם שיחות שקיים עם הסובייטים בניו יורק ובפירנצה ועם ראש ממשלת ישראל, שר המשפטים שפירא ודיניץ בישראל, כשבסופן החליטה מאיר לבחון את האפשרות

24 גולדה מאיר הופיעה בפני 300 צעירים בניו יורק. כאשר אחד מהם שאל מאין היא יודעת על השתתפות טייסים סובייטים בטיסות מבצעיות במצרים, השיבה: "איך אני יודעת שיש טייסים רוסיים במצרים? פשוט מאד, מפני שאנחנו הפלנו ארבעה מטוסים סובייטיים, שהיו מוטסים בידי טייסים סובייטיים". מאיר לא אמרה מתי הופלו המטוסים, אך הסבירה שישראל לא פרסמה זאת, "מפני שאיננו מעוניינים להתהלל כגיבורים ואיננו מוכנים ללחום ברוסים". הידיעה של סוכנות יו.פי נדחקה לשולי עמוד 3: "ג. מאיר: חיל האוויר הפיל 4 מטוסים שהיו מוטסים בידי סובייטים". **דבר**, 27 באוקטובר 1970.

25 "אבן מכחיש שמועות בדבר גישושים סובייטים לשם ניהול שיחות עם ישראל", **מעריב**, 26 בנובמבר 1970.

26 המפגש התקיים ב־19 בדצמבר 1970.

27 גרץ (Graetz) היה מעלי חברת הספנות "דיזינגוף ושות' בע"מ" שאחת מספינותיה, "אינגה טופט", נעצרה על ידי המצרים ב־1959 בתעלת סואץ. גרץ היה מיוזם זה ארבעה עשורים עם יעקב שמשון שפירא, שעבד כיועץ המשפטי בחברה שבבעלותו. גרץ פעל לקרב בין ישראל לברית המועצות, כי היה מעוניין בעלייה גדולה של יהודי ברית המועצות לחיזוקה של ישראל.

28 גורן סְמִינוֹבוֹיץ' אַגְאִיאן, גנרל־מאיוור בקג"ב, ראש שלוחת הארגון באיטליה בשנים 1966-1971.

29 א"מ, א-7037/17, תמליל הפגישה באנגלית ללא כותרת, 21 בדצמבר 1970.

ששפירא ייצא לשיחות חשאיות עם הסובייטים בטירתו של גרץ או במוסקבה. הציפייה בירושלים הייתה ששפירא ייפגש במוסקבה עם מנהיגי ברית המועצות, לאוניד ברז'נייב ואלכסי קוסיגין.³⁰

דיניץ הגיע לטירת וינצ'יליאטה כדי לקדם ביקור זה, ואגאיאן היה מודע היטב לציפיית ישראל ולמעורבותה של גולדה מאיר בניסיון לקיים את הפגישה עם ברז'נייב וקוסיגין, אך לא יכול היה להבטיח זאת במהלך הפגישה.

דיניץ ואגאיאן דנו גם בנושאי המפגש הצפוי: הסדר הסכסוך הישראלי-ערבי ושאלת יהודי ברית המועצות, אך דבר לא הוסכם. בתום המפגש נקבע כי הצד הסובייטי ימסור את עמדתו לגרץ, שיעבירה לישראל.

אולם גם המגעים בפונטנה ובטוסקנה לא הבשילו.

השר שפירא לא יצא למוסקבה, קרוב לוודאי מפני שהסובייטים סברו שטרם בשלה השעה לכך ושלא תצמח להם כל תועלת אם מנהיגיהם יארחו שר מִישראל, צעד שיעורר את זעם הערבים. אולם כמה ימים לאחר מפגש זה צצה בעיתון "על המשמר" כתבה שכותרתה "העתונאי ויקטור לואיס - סוכן הקרמלין"; ובפתח עמדה שנת 1971, שהוכרזה במצרים כשנת ההכרעה, ובמהלכה התחיל אנואר סאדאת לייצב את שלטונו ולקבל הכרעות חשובות.³¹

מאי 1971 - הכרעה בקהיר, הצעה בהלסינקי

בשבוע הראשון של מאי 1971, יומיים לאחר שסאדאת הודיע על הארכה נוספת של הפסקת האש עם ישראל, נועד עמו בקהיר, ביחידות, מזכיר המדינה האמריקאי רוג'רס. בשובו לווינגטון, נרעש מהדברים ששמע מהנשיא המצרי, המתיק רוג'רס את סודם רק עם הנשיא ניקסון.

30 גרץ הציג את שפירא כשר מרכזי, איש אמונה וידידה של ראש הממשלה מאיר, שיתרונו הנוסף הוא שפת אמו הרוסית. ברקע פעילותו נפתח משפטה של קבוצת יהודים סובייטים, שניסו לחטוף מטוס סובייטי כדי להביא לתודעת העולם את מצוקת יהדות הדממה (מבצע "חתונה"). במשפט שנפתח ב־15 בדצמבר, ארבעה ימים לפני הפגישה שאירח גרץ בטירתו, נשפטו 11 יהודים. על שניים מהם, מארק דימשיץ ואדוארד קוזנצוב, נגזרו עונשי מוות; השאר נידונו למאסר ממושך. גולדה מאיר הביעה את זעמה וכאבה של ממשלת ישראל על גזרי הדין והאשימה את המשטר הסובייטי כי הוא ממשיך דרכה של מסורת הצארים - לרצוח יהודים חפים מפשע.

31 מיכאל ק' קארו, "העתונאי ויקטור לואיס - סוכן הקרמלין", על המשמר, 22 בדצמבר 1970.

"סאדאת הוא איש חזק מאוד [...] וכנראה לא ראוי לאמון, ולכן אינני רוצה שתחשוב שאני סומך עליו", הכין רוג'רס את ניקסון למסר החשוב שעמד להעביר לו, "אבל הוא החליט - אני משוכנע בכך [...] להתקרב למערב מסיבות כלכליות ופוליטיות [...] סאדאת אמר לי ביחידות [...] אני רוצה לתת לך את ההבטחה הבאה: אם נוכל לעבוד על הסכם ביניים - ויקח לי ששה חודשים לפתוח את התעלה [...] אני נותן לך את הבטחתי האישית, שכל כוחות הקרקע הרוסיים יהיו מחוץ למצרים בתום ששת החודשים. אשמור על הטייסים הרוסיים כדי שיאמנו את טייסי כי רק כך יוכלו טייסי ללמוד לטוס. אך ככל שהדברים נוגעים לכמות הרוסיים, אותם עשרת אלפים או שניים עשר אלף, הם כולם יהיו מחוץ למצרים בתוך חצי שנה, אם נוכל להגיע לעסקה", להסכם ביניים על פתיחת תעלת סואץ.³²

רוג'רס סיפר עוד לניקסון כי השיב לסאדאת שאם אכן יוציא את הכוחות הסובייטיים בתוך חצי שנה, הדבר יקל על ארצות הברית לפעול להשגת הסכם; מפני שכל עוד הרוסיים נמצאים במצרים בכוחות גדולים, על ארצות הברית לתמוך בעמדת ישראל, אך "משעה שהסובייטים יעזבו, או רובם, יהיה זה משחק חדש", שיוביל לפריצת דרך במאמצים להגיע להסדר בין ישראל למצרים.³³

ניקסון השיב לרוג'רס, כי אם לא יושג הסדר כלשהו בהקדם - לא ניתן יהיה להשיגו עד לאחר הבחירות לנשיאות ארצות הברית; כלומר, לכל המוקדם במהלך 1973. אולם במשך זמן זה, כך היה ניקסון משוכנע בציינו שהישראלים אינם סבורים שהדבר עשוי להתרחש, לסובייטים לא תהיה ברירה אלא לבנות את הכוח הצבאי של מצרים עד לנקודה שבה מלחמה נוספת תהיה בלתי נמנעת.

על רקע זה הנחה את רוג'רס לעדכנו רק אם תחול התפתחות משמעותית. במקרה זה, כך הבטיח, ישכנע את ישראל לקבל הסכם שייחשב הגיוני ושיתאים לאינטרס של ארצות הברית.³⁴

³² <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v13/d241>
הנוכחות הצבאית הסובייטית במצרים באותו זמן כללה כ-15,000 איש. 3,000 יועצים בצבא היבשה, 1,000 בחיל האוויר, 1,500 יועצים ומומחים בחיל הים ובנמלים, 9,500 ביחידות הגנה אווירית סובייטיות שאיישו 30 סוללות טילי קרקע-אוויר ו-80 טייסים בארבע טייסות מיג-21. א"מ, חצ' 5959/9, הנוכחות הסובייטית בים התיכון, מחלקת החקר [של משרד החוץ], 7 ביולי 1971. הנתונים התקבלו מאמ"ן.

³³ <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v13/d241>

³⁴ .ibid

הדברים שאמר סאדאת לרוג'רס לא נאמרו בחלל ריק. סאדאת קידם את פניו של רוג'רס בפיטוריו המפתיעים של סגנו, עלי צברי. אמנם להודעת הפיטוריון, שקדמה בארבעה ימים לפגישתו עם רוג'רס, לא לווה הסבר רשמי אך המהלך התפרש כצעד שבו הנשיא המצרי הרחיק את יריביו הפרו-סובייטים, קבוצת "השמאל הנאצריסטי", וכאיתות חיובי לושינגטון.

אולם לקראת סוף אותו חודש, ב-25 במאי 1971, הבריק הממונה על השגרירות הסובייטית בהלסינקי למוסקבה, כי שר החוץ הפיני ואינז לאסקינן סיפר לו שגולדה מאיר ביקשה ממנו בשיחתם בהפסקה בין דיוני ועידת האינטרנציונל הסוציאליסטי שהתקיימה בהלסינקי, לארגן פגישה בינה לבין גורמים סובייטים "בכל זמן, בכל מקום, בכל דרג - לשם חילופי דעות על המצב במזרח התיכון". לאחר שבוע, ב-3 ביוני, דן בכך הפוליטבירו והפקיד את הטיפול בנושא בידי יורי אַנְדֶרֶפּוֹב, ראש הקג"ב.³⁵

רמז לבקשת מאיר דלף במהירות, כשפורסם שנפגשה עם גורמים סובייטיים בבקתת ציד. קל היה לה להכחיש דבר שלא אירע ואף להתייחס אליו בבדיחות. גם הפינים הכחישו את הדיווחים אבל סיפקו פרטים על המפגש בין מאיר ללסקינן.³⁶ אולם בתוך זמן קצר תידרש מאיר להדלפות חמורות יותר ויחסה כבר לא יהיה מבודח. אך הפרסומים האלו לא מנעו מהסובייטים לבחון את פנייתה ברצינות ובזהירות, ולהחליט לשלוח לישראל שליח שיכשיר את הקרקע לתחילתו של שיח חשאי. כך נשלח ממוסקבה לירושלים הרס"ר, או כך לפחות הוא כונה בישראל, אף על פי שנטען כי היה קולונל בקג"ב.

הרס"ר

לא ברור מה בדיוק גרם לראש ממשלת ישראל לפנות דווקא אל שר החוץ הפיני בבקשה שיעביר מסר להנהגת ברית המועצות בעניין כה רגיש וחשוב,

35 Primakov, *Russia and the Arabs*, p. 263.

האינטרנציונל הסוציאליסטי היה ארגון הגג של המפלגות הסוציאלי-דמוקרטיות בעולם שהוקם ב-1951. לארגון היו ארבעה מוסדות: ועידה, מועצה, לשכה ומזכירות קבועה. גולדה מאיר הגיעה לאחד מכינוסי הוועידה - הגוף העליון של הארגון שהתכנס אחת לשנתיים - ופנתה למארח, שר החוץ הפיני, כדי שיעביר מסר ממנה למנהיגי הקרמלין.

36 שלמה גינוסר, "שמועות על פגישת גולדה עם יארינג או גורמים סובייטיים", **דבר**, 31 במאי 1971. יופי"ע [יו.פי. ועתי"ם] שטוקהולם, "ג. מאיר הכחישה קיום שיחות עם סובייטים", **דבר**, 2 ביוני 1971. שליו המיוחד של "מעריב", "רומנטיקה לחוד פוליטיקה לחוד, שר החוץ הפיני שר לכבוד גולדה", **מעריב**, 26 במאי 1971.

בעל השלכות על יחסיה של ישראל עם ארצות הברית, שכל הנראה עדיין לא הייתה מעודכנת בכך.³⁷ גם הסובייטים לא הבינו מדוע בחרה בשר הפיני. ייתכן כי מאיר פנתה לברית המועצות באמצעות הפינים מהסיבה הפשוטה שהסובייטים בחרו מיד לאחר שניתקו את יחסיהם עם ישראל בפינלנד למדינה שתציגם בישראל.

הרס"ר, ויקטור לואיס, ביקש מהרופא, ד"ר אריה הראל, מנהל בית החולים איכילוב ובעבר שגריר ישראל במוסקבה, שם החלה היכרותם, להגיע ל"טיפול רפואי".³⁸

ישראל נערכה ברצינות לביקורו של לואיס, וערב הפגישה עמו התכנסה התייעצות רחבה בראשות גולדה מאיר.³⁹ ראשון הדוברים אחרי ראש הממשלה היה שאול אביגור, שאך סיים כהונה בת 20 שנה בראשות "נתיב". "ויקטור לואיס איש קטן - ואסור להיכנס איתו בשום דיון סובסטנטיבי", אמר אביגור וקבע למעשה כי מאיר לא תיפגש אתו, אף ששרים בכירים צידדו בכך. דיון, למשל, תמך בפגישה של מאיר עם לואיס כדי ש"תאמר לו כי [...] פנתה בפינלנד ורוצה לומר גם לו שמעוניינים בדיאלוג עם השלטון הסובייטי בשני נושאים: העניין המדיני [קרי] שלום ואיך לחיות עד [שיושג]; והעניין היהודי".

לכל משתתפי הדיון לא היה ידוע מהי סיבת בואו של לואיס ומדוע בעיתוי זה: האם ביקורו קשור במסר שהעבירה מאיר לשר החוץ הפיני? האם היה זה במענה למגעים הקודמים? ושמה שתי האפשרויות נכונות?

כאשר דיניץ ולואיס נפגשו למחרת, סיפר לואיס שכבר שנתיים קודם לכן הציע לגורמים בעלי השפעה במוסקבה שיבקר בישראל, אך נדחה. שורשיו היהודיים עוררו עליו מתנגדים שחשדו בנאמנותו.⁴⁰

37 לסקינן תואר על ידי אנשי משרד החוץ כאופורטוניסט ולא כתומך ישראל. פמליית גולדה מאיר תודרכה בהתאם. א"מ, חצ" 4611/6, **אירופה 2 לשגריר בהלסינקי**, 2 ביוני 1971; **מאבנר לסביר**, 16 במאי 1971; **מסביר לאבנר, מס' 291**, 11 במאי 1971.

38 א"מ, א-7078/5, **מגמות בריה"מ לגבי מגעים עם ישראל**, אגף המודיעין/מח' מחקר, מ/290, 30 ביוני 1971.

39 א"מ, חצ" 5973/4, **התייעצות בראשות ראש הממשלה ביום 15.6.71**. השתתפו: שר החוץ אבן, שר הביטחון דיון, שר המשפטים שפירא, השר גלילי, שאול אביגור ראש "נתיב" הראשון (עד תחילת 1970), צבי זמיר ראש המוסד, דיניץ יועצה המדיני של מאיר, נחמיה לבנון ראש "נתיב", דוד ברטוב מ"נתיב" והמזכיר הצבאי של ראש הממשלה, תא"ל ישראל ליאור.

40 "אנשים אמרו, עם האף שלך ועם השם שלך אם תיסע לשם יאשימו אותך כאן [ברוסיה] כמרגל ישראלי או כמי שמזדהה עם ישראל". א"מ, א-7037/17, **פרוטוקול באנגלית של שיחת דיניץ עם לואיס**, ללא כותרת ומספר. רישום השיחה מהקלטה כולל 37 עמודים.

את ביקורו ביוני 1971 לא קשר לפניית מאיר לפינים, ואף הביע בשם שולחיו במוסקבה תמיהה על פנייתה. התעורר "סוג של תמיהה אחרי נסיונה של גולדה לפגוש ברוסים באמצעות פינים. זה היה כנראה מעט נאיבי", כך הגדיר את המהלך, ו"במוסקבה איש אינו יודע האם זו הייתה החלטה אישית של גולדה, אמוציונלית, או האם זה אושר על ידי הכנסת".⁴¹ את הגעתו לישראל לואיס הציג כיוזמה שלו, שחפפה במקרה לפניית מאיר לפינים, "חשיבה מקבילה במידה רבה המוכיחה שהגיע הזמן" להידבר.⁴²

אולם רק באמצע השיחה חשף לואיס לפתע את הסיבה האמיתית לבואו, וגם אם לא אמר זאת במפורש - לא הותיר ספק. במוסקבה חששו מהתרחקותו של סאדאת ומהתקרבותו לווינגטון באופן שיפגע במעמדם באזור, יקרין לרעה על מעמדם בעולם ואף ישפיל אותם. מוסקבה העדיפה להעביר מסר כזה באמצעות שליח בלתי רשמי, כך שבמקרה הצורך תוכל להכחיש את דבריו ולטעון כי נאמרו על ידי גורם חסר סמכות. לואיס התאים היטב למשימה זו.

"כאשר העסק הזה של רוג'רס נודע", סיפר לואיס לדיניץ את הידוע לסובייטים על שיחת סאדאת עם רוג'רס שישה שבועות קודם לכן, "התגובה הרוסית הייתה מבוהלת: למען השם, ראו מה קורה עם סאדאת, [האמריקאים] כמעט מחבקים אותו! איני רוצה לחזור על הדברים שאני מניח שאתם צריכים לדעת או יודעים", כך אמר וחשף באוזני דיניץ את מה שהציג כמקור המידע של הסובייטים על תוכן שיחת סאדאת עם רוג'רס.

כאשר סאדאת "נשאל שאלות", סיפר לואיס לדיניץ, "הוא לא הזכיר את החלק הזה של השיחה הפרטית [שלו עם רוג'רס] שהיה על טייפ"; כלומר מוקלט, והקלטה זו נפלה כנראה לידי הסובייטים ולואיס הניח שאולי גם ישראל שמה ידה עליה.

41 דיניץ התחמק מלהתייחס לפניית מאיר דרך הפינים ואמר באופן כללי, כי פנייתה לא הייתה צריכה "ליצור הפתעה או תדהמה מפני שזו הייתה המדיניות שלנו לכל אורך הדרך".

42 א"מ, א-7037/17, **שיחת דיניץ-לואיס**. גרסת לואיס אינה מדויקת. הוא אמר לדיניץ, כי "נראה שגולדה פנתה אל הפינים ב-28 במאי", היום שבו לואיס הבריק לשגריר הראל על רצונו לבוא ארצה. כך ביטל לואיס קשר אפשרי בין הגעתו לפניית מאיר אלא שהיא פנתה לפינים לפחות שלושה ימים קודם לכן. גם פרימאקוב, שמשום מה לא הזכיר כלל את לואיס, טען כי מברקו של הממונה הסובייטי בהלסינקי נשלח למוסקבה כבר ב-25 במאי. סביר להניח שלואיס נשלח לישראל לאחר שפנייתה של מאיר נשקלה במוסקבה.

השליח הסובייטי ויקטור לואיס ורעייתו עם משה דיין. ירושלים, מלון דיפלומט, 13 ביוני 1973.
(צילום: סוכנות אי.פי.; ארכיון מדינת ישראל).

יתרה מזו, כך החמיא לישראל, "כל מה שקורה שם במצרים ישראל חזתה, אמרתם זאת במשך שנים, אבל [במוסקבה] אף אחד לא האמין לכם, אבל כשזה בא על הטייפ - האנשים [במוסקבה] לסוג זה של הוכחה רוצים להאמין". עם הוכחה כזו כבר לא יוכלו להטיח בישראל, שטענתה כי מצרים תיטוש את ברית המועצות היא רק "תעמולה ישראלית [של] יהודים ערמומיים המנסים להרחיק אותנו מהידידים הנאמנים הערביים [...] כשבאותו זמן הקומוניסטים חשבו שהאמריקאים חברים של ישראל, אך הנה עכשיו האמריקאים רוכשים חברים במצרים", על חשבונה של ישראל.

"אחרי הכל", סיכם לואיס באוזני דיניץ את ההסבר לרצון הסובייטים בשיח עם ישראל, על רקע המתחולל בין מצרים לארצות הברית, "הכל שואלים: איך אנו יכולים לבטוח בהם?" - במצרים. ומכיוון שהסובייטים אינם יכולים עוד לבטוח בסאדאת, ומכיוון שסאדאת הכריע כפי שגילה לרוג'רס, מטרת בואו של הרס"ר לישראל הייתה למצוא מענה להתפתחות דרמטית זו ולכונן ערוץ קשר חשאי בין מוסקבה לירושלים. קיומו יובא לידיעת וושינגטון וקהיר, כדי שידעו כי הדיפלומטיה הסובייטית אינה חסרת אונים ואינה מוכנה שידחקו אותה באופן משפיל מפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי.⁴³

שמחה דיניץ מימין, סגן ראש הממשלה, יגאל אלון והשר ישראל גלילי משמאל. 30 במאי 1971.
(צלם: משה מילנר; אוסף התצלומים הלאומי).

לואיס אף ידע לומר לדיניץ כי השיח עצמו יתנהל בחופשיות רבה, ולא יחולו על ישראל כל הגבלות; העיקר שיתנהל שיח. "אָמרו כל מה שתמצו [...] נזוז מסיני ועבור זה נרצה כך וכך [...] אנחנו פותחים את התעלה אבל נרצה ערביות". ישראל תוכל להצהיר "לעולם לא נזוז מירושלים" ושזו החלטתה הסופית. אָמרו "כל מה שתמצו לומר", אמר לואיס, אבל "הסבירו [ל]מה אתם באמת מתכוונים באמירות הדיפלומטיות הרשמיות" שלכם, "ואז דברים יתחילו לזוז".

בדבר זה הייתה מוסקבה מעוניינת יותר מכול - ש"דברים יתחילו לזוז", והיא תהיה שותפה לתזוזתם, כדי שלא ישתרר קיפאון מדיני שיוביל למלחמה אותה רצתה למנוע. אולם בדיוק בנושא זה, בהערכת סיכויי המלחמה ובעיקר במשמעותה, נחלקו דיניץ ולואיס באופן חד. את השיח בשאלות אלה ימשיכו לקיים שתי המדינות כבר בתוך זמן קצר אך עם שליח סובייטי אחר, אחר אך מוכר; דוד ציון כינויו.

ראש אמ"ן המחופש

זמן קצר לאחר צאת לואיס מישראל דלפו לתקשורת דבר ביקורו והתיווך הפיני בין ירושלים למוסקבה.⁴⁴ הפינים מיהרו להכחיש זאת, אבל ראש ממשלת ישראל חשה צורך להבהיר לשר החוץ הפיני כי לא בישראל מקור הדליפה אלא בלואיס.⁴⁵

שר החוץ אבן אף הצהיר שאף גורם ישראלי רשמי לא נפגש עם שליח סובייטי.⁴⁶ לואיס לא הכחיש ולא אישר דבר והותיר את ביקורו כחידה. "באתי על דעת עצמי - אבל שלטונות ברית המועצות יודעים על נסיעתי אליכם".⁴⁷

נראה כי לואיס הוא שעמד מאחורי פרסום הדברים, כדי להראות לווינגטון ולקהיר שהקרמלין החל בשיח עם ישראל. הסובייטים אף דאגו להדליף לאמריקאים, מספר ימים לאחר הביקור, את דבר קיומם של מגעים עם אישים רשמיים ישראלים ובהם נספח צה"ל בווינגטון.⁴⁸

43 בישראל דווח כי מקורות אמריקאיים אישרו ידיעה ב"ווינגטון פוסט", כי הנציג האמריקאי בקהיר, ברגוס, הגיש למצרים הצעה בכתב להסדר ביניים בינה לבין ישראל על פתיחת תעלת סואץ לשיט, שבמסגרתו ישראל תיסוג למחצית המרחק שבין התעלה לבין הקו של 4 ביוני 1967, והכוחות המצריים יעברו לגדה המזרחית למרחק כ-25 ק"מ לפחות מכוחות צה"ל, וביניהם יחצוץ כוח או"ם. ה' יעד, "נציג ארה"ב בקהיר הגיש לממשלת מצרים 'תכנית לנסיגת צה"ל' בלי ידיעת ישראל", **מעריב**, 28 ביוני 1971. ברית המועצות רצתה להשתלב בהסכם מעין זה ולכן התחילה בשיח עם ישראל, לצד שיחות עם ארצות הברית.

44 ע"ר, "פינלנד מכחישה 'בלדרות' שר החוץ שלה בין ישראל לברה"מ". יו.פי, "טיים: בקרוב פגישת נציגי ברה"מ ישראל", **דבר**, 28 ביוני 1971.

45 א"מ, חצ' 4611/6, **מכתב גולדה מאיר לשר החוץ הפיני**, 29 ביוני 1971, **מברק 36 להלסינקי**, 28 ביוני 1971, **מברק 22 מהלסינקי**, 28 ביוני 1971. מאיר כתבה ללסקינן כי נראה שלואיס הוא מקור הפרסום. לסקינן הצהיר: "שמעתי את החדשות ברדיו אך איני יודע דבר. לא הייתה לי כל עבודת תיווך ולכן איני מתווך בדבר".

46 שירות מעריב, "טיים: עתונאי סובייטי שהה שבוע ימים בישראל. אבא אבן: שום איש רשמי לא נפגש עם שום שליח", **מעריב**, 28 ביוני 1971. בכתבה ראשית זו פורסם, כי לפי אחת השמועות העיתונאי הוא ויקטור לואיס ולפי שמועה אחרת - עיתונאי מזרח-אירופי. עוד צוין כי גל השמועות על מגעים בין ברה"מ לישראל הולך וגואה.

47 יוסף חרף, "באתי על דעת עצמי - אבל שלטונות ברית המועצות יודעים על נסיעתי אליכם", **מעריב**, 29 ביוני 1971.

48 א"מ, חצ' 7078/5, **מגמות בריה"מ לגבי מגעים עם ישראל**, אגף המודיעין/מח' מחקר, מ/290, 30 ביוני 1971. לטענת אמ"ן, ההדלפה נעשתה "בסביבות ה-20 ביוני", כלומר חמישה ימים לאחר פגישת דיניץ-לואיס.

בין ביקור הרס"ר לביקור דוד ציון המשיכו הסובייטים בגישושים, רשמיים ובלתי רשמיים, אך המסרים שהועברו בהם היו זהים. שבוע לאחר ביקור לואיס בישראל יזם בלונדון פרופ' גרגורי בונדרבסקי, מזרחן סובייטי יהודי, שיחות עם ג'ון קמחי, אחיו של בכיר המוסד דוד קמחי.⁴⁹ ג'ון קמחי התגורר בלונדון שם ערך ירחון בין-לאומי בנושאי המזרח התיכון, דבר שהתאים מאוד לסובייטים.⁵⁰ בונדרבסקי טען בפני קמחי שהוא מוסמך לפעול כמתווך בלתי רשמי בין שתי המדינות, וכי יעביר את דברי ישראל למוסקבה. הוא הציע לקמחי לפרסם בצוותא סדרת מאמרים שכותרתם "ציוני דרך במדיניות הסובייטית במזה"ת".⁵¹ לקמחי היה ברור כי מטרת בונדרבסקי הייתה ליצור את "האווירה האקדמית הנחוצה" להתקרבות בין שתי המדינות כדי לבנות בסיס מעשי להסדר בין ישראל למצרים. קמחי ביקש להביא את הדברים לידיעת שר החוץ אבן ולקבל את התייחסותו, אך בישראל הוחלט, על דעת ראש הממשלה מאיר, לחדול מהשיחות בערוץ זה.⁵²

קמחי לא היה היחיד שנועד עם בונדרבסקי. גם ראש אמ"ן, אלוף אהרון יריב, תהה על קנקנו באמצע יולי 1971, אלא שיריב הציג עצמו כאיש מפלגת העבודה. לא ידוע האם בונדרבסקי, או שולחיו, ידעו את זהותו האמיתית. בונדרבסקי אמר לראש אמ"ן כי מצבה המדיני של ישראל מידרדר, וגם אם תנצח במלחמה הבאה יעלה ניצחונה בדם רב ובסופה תמצא עצמה מוקפת ארצות עוינות המחומשות בנשק סובייטי רב.⁵³ ברית המועצות, הוסיף בונדרבסקי, כלל אינה מעוניינת במלחמה ובבזבז אוצרותיה, כך שמדי כמה שנים תחמש את ישראל בשלל הנופל בידה מהערבים.⁵⁴

49 גריגורי ליבוביץ' בונדרבסקי היה יהודי שתואר כבעל שאיפות דיפלומטיות. במלחמת העולם השנייה עסק בלוחמה פסיכולוגית; היה יועץ לוועד המרכזי ובשנת 1968 עסק בנושא הפליטים הפלסטינים. א"מ, א"א 7246/10, **פרופסור בונדרבסקי**, מחנן בר-און לשר החוץ, ללא מספר, 22 בדצמבר 1971. לפגישה השלישית עם קמחי הגיע עם הבנקאי היהודי גרמני, סר זיגמונד ורבורג.

50 הפגישה הראשונה התקיימה ב-21 ביוני 1971. את הקשר בין קמחי לבונדרבסקי יצר אדם בשם קוזנצוב, שתואר כנציג סוכנות הידיעות נובוסטי (Novosti) בלונדון. קוזנצוב התקשר אל קמחי לבקשת בונדרבסקי והציע לו להיפגש עם אחד המומחים הסובייטים המובילים למזרח התיכון ומברי הסמכא למפרץ הפרסי, המגיע ללונדון לצורכי מחקר. א"מ, א"א 7021/1.

51 א"מ, חצ" 5959/9, **שיחות בין נציגי ישראל (ואחרים) לבין נציגי בריה"מ**.

52 א"מ, א"א 7246/10, **פרופסור בונדרבסקי**, מחנן בר-און לשר החוץ, ללא מספר, 22 בדצמבר 1971.

53 הפגישה התקיימה ב-12 ביולי 1971, שבוע לאחר פגישתם האחרונה של קמחי ובונדרבסקי. א"מ, שם; א"מ, חצ" 5959/9, **שיחות בין נציגי ישראל (ואחרים) לבין נציגי בריה"מ**.

54 בונדרבסקי התלונן כי הסובייטים השקיעו במצרים 6 מיליארד רובל. שם.

מגיעים נוספים התקיימו בווינגטון, בודפשט ווינה, ובכולם השמיעו הסובייטים מסרים דומים. בווינגטון נועד נספח צה"ל זעירא עם בוריס יארושבסקי, נציג סוכנות הידיעות טאס"ס במקום. יארושבסקי התייחס לחוזה הידידות הסובייטי-מצרי שאך נחתם ואמר שהוא יוזמה סובייטית המשקפת את חששם למעמדם במצרים. חתימת ההסכם הפיגה רק במעט חשש זה, בשל "הפכפכותם של הערבים". יארושבסקי הוסיף כי הסובייטים הביאו למצרים את מטוסי המיג-23 וטילי הנ"מ המתקדמים, כדי להרגיע את המצרים הדורשים נשק משוכלל בשל פחדם מישראל.⁵⁵

פגישה מעניינת אחרת, לא בשל תוכנה כמו בשל זהות המשתתף הסובייטי בה, התקיימה בסוף אותו חודש בבודפשט. מישראל הגיעה אסתר וילנסקה, בכירה במפלגה הקומוניסטית. בן שיחה הסובייטי, כפי שהוצג במסמכי משרד החוץ הישראלי, היה אדם בשם קוטוב, שתואר כאיש מחלקת המזרח התיכון בוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית. קוטוב זה היה יורי קוטוב, סוכן קג"ב ששירת בישראל עד לניתוק היחסים בין שתי המדינות.⁵⁶

קוטוב אמר לוויילנסקה כי ישראל מוכרחה להביא לשינוי האווירה, והדגיש כי ברית המועצות אינה חד-צדדית ביחסה לסכסוך הישראלי-ערבי. "כלום אינכם יודעים שאנו הסנגורים של ישראל במצרים?" שאל והוסיף, "שאנו טוענים באוזני המצרים כי ישראל היא עובדה ועל המצרים לנהל מדיניות ריאליסטית?" קוטוב אף שאל האם אין ישראל יודעת שברית המועצות ממתנת את מצרים ומונעת מלחמה? אבל ישראל, כך אמר, אינה מסייעת למאמצים אלה ועליה לגלות גמישות.⁵⁷

דברים דומים שמע בווינה בסוף יולי נציג ההסתדרות יונה יגול, שנפגש כמה פעמים במהלך כנס בין-לאומי עם נציג טאס"ס במקום, וְנֵאָצְּסָלַב שאחוב. לפגישתם האחרונה הגיע שאחוב מצויד בשאלות ממוקדות: האם ישראל מוכנה להתפשר ולסגת מחלק גדול מהשטחים, כפי שמכריזים בישראל? האם ל"יונים" בישראל יש רוב בממשלה ובדעת הקהל? מהן העמדות בקרב חברי ההסתדרות ומפלגת העבודה? האם ישראל באמת מעוניינת לחדש את היחסים הדיפלומטיים עם ברית המועצות?⁵⁸

55 ש.ם.

56 יורי ואסילייביץ' קוטוב היה ממפעליו של ויקטור גרייבסקי שגויס בישראל, דיווח על כך לשב"כ והיה למרגל כפול. קוטוב שירת בכיסוי של נספח תרבות בשגרירות ברית המועצות בישראל. ראובן מרחב, **מקום במרחב: כשהאדם נפגש עם נתיבות ההיסטוריה**, ידיעות אחרונות - ספרי חמד, 2022, עמ' 8.

57 א"מ, חצ-5959/9, שיחות בין נציגי ישראל (ואחרים) לבין נציגי בריה"מ.

דרך אוסטרליה

מגעים אקראיים אלה לא היו המגעים החשובים שהתנהלו בין שתי המדינות מאז פנתה גולדה מאיר לסובייטים באמצעות שר החוץ הפיני. אם הסובייטים תהו על פניית מאיר אליהם בערוץ הפיני, באה פנייה ישראלית מפורטת הרבה יותר בערוץ שונה לגמרי, מקצה אחר של כדור הארץ והיא מוענה ישירות אל ההנהגה הסובייטית.

ב-23 ביולי 1971 כתב קונסטנטין צ'רניינקו, מזכיר הוועד המרכזי, ללאוניד ברז'נייב, מנהיג המפלגה הקומוניסטית, על אודות שיחה שערך זמן קצר לפני כן "החבר שֶלְפִין" עם רוברט הוק.⁵⁹

הוק ביקש לפגוש את שלפין אחרי ביקורו בישראל והיה, לדברי שלפין, להוט לקבל הזמנה לביקור במוסקבה. "בהתחשב בטון המתעקש של הוק נפגשתי איתו", דיווח שלפין, ו"באופן בלתי צפוי [הוק] פתח בדברים על הסכסוך במזרח התיכון". הוק סיפר כי כשהיה בישראל פגש את גולדה מאיר, סגנה יגאל אלון ושר החוץ אבן, שביודעם כי הוא מתעתד לבקר במוסקבה שאלו אותו האם יוכל להעביר מסר לממשלת ברית המועצות. לא ברור מי מיהם ביקש להעביר את המסר, או שמא היו אלה שלושתם, ומה הייתה הסיבה שרצו בכך; אולם היה זה מסר ארוך ומפורט שהוכן בקפידה וכרך בעטיפה חיובית את רצונה של ישראל להישאר בשרם א־שיח', על אף שמאיר, אלון ואבן ידעו היטב כי הסובייטים, כמו המצרים, דחו זאת בתוקף. את המסר הזה ביקשו מנהיגי ישראל שהוק יביא לידיעת המנהיגים הסובייטים, שמיאנו להיפגש עמם פנים אל פנים:

"ממשלת ישראל אינה מחויבת לגבולות שהשיגה במלחמת ששת הימים. היא מוכנה לבצע פשרות ולסגת מגבולות אלה והיא מבקשת שתביא השקפה זו לידיעת חוגי ממשלת ברית המועצות [...] ממשלת ישראל מוכנה בהחלט לשקול מחדש את שאלת רמת הגולן ולהגיע להסכם הגיוני שיהיה מקובל הן על ישראל והן על מדינות ערב. הממשלה מוכנה לקיים משא ומתן מועיל ולבצע ויתורים. ישראל מוכנה להוציא כוחותיה מסיני פרט לאזור שארם א־שיח', שהוא

58 א"מ, א-7246/10, **מכתב יגול לאבן על שיחותיו עם שאחוב**, ללא תאריך. המכתב הגיע גם ללשכת ראש המוסד.

59 אלכסנדר שלפין היה ראש הקג"ב בשנים 1958-1961. לאחר מכן היה במשך עשור ראש האיגודים המקצועיים של ברית המועצות. בתפקיד זה פגש את עמיתו האוסטרלי, לימים ראש ממשלה.

בעל חשיבות עליונה לבטחון גבולות ישראל, כפי שממשלת ברית המועצות צריכה להבין. ממשלת ישראל מוכנה לפתור את נושא תעלת סואץ והגדה המערבית ומאמינה שקיימים התנאים למשא ומתן מוצלח ושניתן להגיע להסכם. אולם ממשלת ישראל אינה רוצה לראות שהגדה המערבית תיכבש על ידי צבא ירדן. הנושא הקשה ביותר עבור ממשלת ישראל הוא ירושלים. אנו רוצים, אמרו הישראלים, לצאת מהרוב המכריע של השטחים הכבושים. זוהי עמדת ממשלת ישראל לאמיתה והיא מבקשת מממשלת ברית המועצות להאמין בכך. ממשלת ישראל מבקשת מממשלת ברית המועצות להפעיל את השפעתה וסמכותה על ממשלות ערב. ראשת ממשלת ישראל ושר החוץ ביקשו מהוק להעביר לממשלת ברית המועצות את המסר כי ממשלת ישראל רוצה מאד לחדש יחסים דיפלומטיים עם ברית המועצות".⁶⁰

ביום שבו כתב צ'רניינקו לברז'נייב על המסר מהוק, יום חגה הלאומי של מצרים, הגיע למוסקבה מקהיר דיווחו של מזכיר המפלגה הקומוניסטית, בוריס פּוֹנּוֹמְקֵיִוּב, על שיחתו עם סאדאת. בשיחה זו אמר הנשיא המצרי: "אין זה דבר טוב שרק ארצות הברית, ולא ברית המועצות, מדברת עם ישראל". לפי טענה זו, סאדאת אף ציין כי זהו עניינה של ברית המועצות להחליט מהי הדרך שבה תקים קשר עם ישראל.⁶¹

בברית המועצות גמלה ההחלטה כיצד להקים קשר עם ישראל: דוד ציון ייצא לירושלים.

דוד ציון בא לציון

חמישה ימים לאחר מכן, ב-28 ביולי 1971, שלח דוד ציון, שלא ידע כלל על כל המגעים האלה, דו"ח ליבגני סאמוטייסקין, עוזרו של ברז'נייב, שכותרתו

60 זו גרסה מהצד הסובייטי Primakov, *Russia and the Arabs*, pp. 263-265. הוק חזר לישראל ועדכן ב-25 ביולי את שר החוץ אבן בדברי שלפין: אין לברית המועצות אינטרס כלכלי במזרח התיכון אלא ביטחוני; זכותה להחזיק באזור כוחות ימיים אינה פחותה מזו של ארצות הברית; הסובייטים אינם מערערים על זכות קיומה וביטחונה של ישראל, והמצרים מסכימים עימם בכך. הסובייטים אינם רוצים במלחמה, אך אם תפרוץ יהיו תוצאותיה שונות מקודמתה ב-1967, מפני שצבאות ערב התחזקו והשתפרו. שלפין טען שעל ישראל לגלות גישה מציאותית יותר ולפנות את השטחים שכבשה. א"מ, 7251/1, **מסי 20 לקנברה**, 26 ביולי 1971.

61 Primakov, *Russia and the Arabs*, p. 259.

"שאלות על המשבר המזרח-תיכוני".⁶² אף שתגובתו הראשונית על הדו"ח הייתה כעושה, ביקש ממנו סאמוטייסקין לכתוב דו"ח מפורט יותר אותו יעביר אישית לברז'יניב.

ראש הממשלה שמעון פרס מקבל בלשכתו את שר החוץ של רוסיה, יבגני פרימאקוב. ירושלים, 21 באפריל 1996. (צלם: צביקה ישראלי; אוסף התצלומים הלאומי).

בדו"ח זה ציין דוד ציון ארבע מגמות לא מעודדות עבור מוסקבה, שניכרו בארבע השנים שחלפו מאז המלחמה ביוני 1967.⁶³ אולם במסקנתו המליץ בזהירות להנהגת ארצו לנקוט יוזמה כלפי ישראל וארצות הברית. הוא

⁶² ibid, p. 263

⁶³ מגמה אחת התייחסה למאזן הצבאי והצביעה על כך שב-15-20 השנים הבאות לא צפוי שינוי קיצוני לטובת הערבים, גם אם ההנחה הכללית היא שהזמן אינו פועל לטובת ישראל. מגמה שנייה הצביעה על כך שבניגוד לאמונה הרווחת, כוחות הפילוג בעולם הערבי חזקים מכוחות האיחוד, והדבר נכון גם ביחס למאבקם בישראל. מגמה שלישית הדגישה שהמאבק בישראל לא סחף את העולם הערבי, ואף היו כמה מקרים הפוכים; והמגמה הרביעית, המסוכנת ביותר עבור מוסקבה, הצביעה על "התחזקות נטיית מדינות ערב לראות בארצות הברית את מי שעלולה למלא תפקיד מכריע בהסדרת הסכסוך במזה"ת". *Russia and the Arabs*, pp. 261-263, Primakov.

הסביר כי הסיבה שבגינה יש לארצות הברית מרחב תמרון נעוצה בשיח שהיא מקיימת עם שני הצדדים בסכסוך המזרח-תיכוני. לפיכך על ברית המועצות לנהוג באופן דומה. לאחר שבוע, ב-5 באוגוסט, החליט הוועד המרכזי לשלוח אותו בסוף החודש בחשאי לישראל, מצויד בהנחיות קפדניות, לשיחות עם מנהיגיה. דוד ציון הונחה לתאם את ביקורו עם ידידו מישראל, שלהבת פריאר, שהכיר אותו בשמו האמיתי, יבגני פרימאקוב.

כך החל השיח החשאי בין ישראל לברית המועצות. פרימאקוב נועד בישראל עם גולדה מאיר, משה דיין ואבא אבן וקיים שיחות נוספות עם מנהל לשכתו של אבן, חנן בר-און, שליווהו במהלך הביקור, ובארוחותיהם המשותפות חלקו את רשמיהם מהשיחות ודנו בעתידן.

שיחותיו של פרימאקוב עם מנהיגי ישראל לא היו קלות. הן הבהירו לשני הצדדים את התהום העמוקה הפעורה בין עמדותיהם, אולם הסובייטים לא נרתעו מכך וביקשו לקיים סבב שיחות נוסף כבר כעבור חודשיים, בשבוע השני של אוקטובר 1971. שיחות אלה התכנסו בווינה, ואת ישראל ייצגו מרדכי גזית וחנן בר-און ממשד החוץ.⁶⁴

לסובייטים היה חשוב להצניע את העובדה שהם יזמו את המפגש מבלי שהסבירו לישראל את הסיבה לכך. הם יזמו את המפגש בווינה בעיתוי זה מפני שהיו בעיצומו של מאמץ דיפלומטי לקדם את יוזמת ברז'נייב להסדר עם מצרים, וזאת במענה לדחיקתם מהשיחות שקיימו האמריקאים עם מצרים וישראל.⁶⁵

את המאמץ העיקרי עשו מול ארצות הברית, לשם נשלח בסוף ספטמבר גרומיקו שהציג לניקסון את היוזמה לפרטיה, ואילו הנשיא סאדאת הגיע למוסקבה בשבוע שבו התקיימו השיחות עם נציגי ישראל בווינה. דברי גרומיקו לניקסון היו אותם הדברים שאמר פרימאקוב חודש קודם לכן למנהיגי ישראל, אך נדחה.⁶⁶ ניקסון הורה לקיסניגר למדר את ישראל

64 מרדכי גזית היה בשנת 1971 סמנכ"ל משרד החוץ הממונה על צפון אמריקה. בשנת 1972 התמנה לתפקיד מנכ"ל משרד החוץ וב-15 במארס 1973 התמנה לתפקיד מנכ"ל משרד ראש הממשלה. חנן בר-און שימש בשנת 1971 בתפקיד מנהל לשכת מנכ"ל משרד החוץ ובשנת 1973 כיהן כשגריר ישראל בהולנד.

65 יוזמת ברז'נייב כללה שני שלבים: הראשון, הסכם חלקי לפתיחת תעלת סואץ בשנת 1972 והשני, הסכם כולל על בסיס מסמך יארינג המתבסס על גבול 4 ביוני 1967, שיבוצע ב-1973.

66 <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v13/d338>

מתוכן שיחותיו עם גרומיקו, כך שבעת השיחות בווינה בין פרימאקוב לגזית ולבר־און ישראל לא ידעה על היוזמה הסובייטית ועל השיח שבין שתי מעצמות־העל.⁶⁷

שני סבבי השיחות שקיים פרימאקוב בידיעת ההנהגה הסובייטית ובהנחייתה בירושלים ובווינה חשפו פערים עמוקים בין שתי המדינות, הן ביחס להערכת המצב האסטרטגית והן ביחס לעמדות המדיניות לגבי הסדר אפשרי עם מצרים. פרימאקוב טען כי הזמן פועל לרעת ישראל, כי במצרים קיימים לחצים לצאת למלחמה, כי ברית המועצות אינה מעוניינת במלחמה אלא בהסדר ומצליחה לפי שעה לעמוד בלחצי המצרים לספק להם נשק התקפי, אולם בהיעדר התקדמות מדינית מוסקבה משוכנעת שהמצרים ייצאו למלחמה, והיא לא תוכל להתמיד בסירובה לספק נשק זה.⁶⁸ פרימאקוב טען כי הדברים שאמר לו משה דיין, שאין פתרון צבאי לסכסוך, עשו עליו רושם עז אבל ישראל אינה "יוצרת בסיס מציאותי להידברות".⁶⁹

הדברים ששמע בתגובה מגזית היו הפוכים לחלוטין. "הבה נסתכל על המצב האמיתי מנקודת ראות מצרית", כך הציג לו גזית את השקפתה של ישראל, "למצרים יש שתי אפשרויות: לנסות להילחם אתנו [...] להפסיד [...] ובכך להנציח נוכחותנו בכל מרחבי סיני [...] [או] להיאחז בהצעה הישראלית למו"מ על קביעת גבול סופי בסיני אשר יחזיר לה שטחים נרחבים של חצי האי סיני", אך לא את כל השטח. "צדדים שלישיים", אמר גזית ורמז לסובייטים, "מתעלמים מהדילמה [המצרית] הזו בקלות יתירה".⁷⁰

67 קיסינג'ר עדכן את השגריר יצחק רבין בחשאיות רבה ביוזמת ברז'נייב ובמענה האמריקאי לה רק בתחילת נובמבר 1971. יוזמה זו הביאה את ישראל לגבש הבנות עם קיסינג'ר שבמסגרתן ישראל הגמישה את עמדותיה בתמורה לדחייה אמריקאית את היוזמה הסובייטית. ההבנות עוגנו בביקור מאיר בווינגטון בדצמבר 1971. למגעים בין ישראל לארצות הברית מסתיו 1971 ובמהלך 1972 ראו: חגי צורף ומאיר בוימפלד, **יבוא יום ויפתחו את הארכיונים**, כרמל, 2022, עמ' 83-108 (להלן: צורף ובוימפלד, **יבוא יום**).

68 דברי פרימאקוב לא היו תעמולה ריקה, ובישראל ידעו היטב שהסובייטים אינם ממהרים לספק למצרים טילי סקאד ומטוסי קרב. "ידענו שהמצרים רוצים סקאד תקופה ארוכה [...] מידיעות טובות ידענו שהרוסים לא רוצים לתת להם את הסקאד", העיד בפני ועדת אגרנט תא"ל אריה שלו. "יותר מכך – היו לנו ידיעות טובות שהמצרים מתיאשים [...] [ו]מבינים שהרוסים לא רוצים לתת להם את הסקאד". עדות עוזר ראש אמ"ן למחקר, תא"ל אריה שלו בפני ועדת אגרנט, **ישיבה כ"א (בוקר)**, 16 בפברואר 1974, עמ' 51. על המגעים לאספקת מטוסי קרב מדגם מיג-23 וסוחוי-20 למצרים: א"צ, 6-10/2013, **יחסי מצרים עם ברה"מ ו"ארה"ב (לבקשת המזכיר הצבאי לרה"מ)**, אגף מודיעין/מחקר מ/110, 23 בפברואר 1973.

69 א"מ, א-6/7078, **שיחה עם מ.ג.** [מרדכי גזית] **עם דוד ב-9 אוקטובר** [1971]. **נכחו ח.ב.** [חנן בר-און] **וי.י.** [יעקב ינאי].

70 א"מ, א-6/7078, **שיחת מ.ג.** [מרדכי גזית] **עם דוד ב-11 אוקטובר 71. השתתפו ח.ב.** [חנן בר-און] **וי.י.** [יעקב ינאי].

הפערים העיקריים שהתגלעו בין הצדדים בשיחות בירושלים ובווינה היו בשלושה נושאים: הנסיגה הצפויה של ישראל מסיני, מידת מחויבותה של ישראל להתקדם מהסדר ביניים להסדר סופי ומקומה של ברית המועצות במשא ומתן המדיני.

ישראל הבהירה שלא תסכים לסגת בסיני לקווי 4 ביוני 1967. הסובייטים טענו חזר וטעון, כי ללא נסיגה מוחלטת לא יהיה כל הסדר והדבר יביא למלחמה. ישראל לא הייתה מוכנה להיכנס לכל שיח ענייני ומפורט עם הסובייטים על עמדותיה האמיתיות ביחס לפרטי ההסדר עם מצרים, למרות ניסיונותיו של פרימאקוב לקיים שיח כזה. בנוסף לכך, ישראל לא ראתה קשר מחייב בין הסדר ביניים להסדר סופי עם מצרים, בעוד שפרימאקוב טען כי היעדר קשר כזה לא יהיה מקובל על המצרים שיסרבו בשל כך להסכם ביניים העומד בפני עצמו מחשש שיהפוך לקבוע.

אולם הדבר החשוב ביותר בעיני הסובייטים היה הדחייה העיקשת של ישראל את פניותיו של פרימאקוב לשתף את מוסקבה בשיחות על הסדר עם מצרים. נימוק מרכזי לכך שהשמיעו נציגי ישראל, לא פעם בהתלהבות, היה חוסר האמון שהיא רוחשת לברית המועצות בשל עוינותה רבת השנים לישראל. הנציגים הישראלים לא שכחו להזכיר את האמת שהכאיבה לסובייטים כי מצרים היא שמעדיפה לדון על הסדר מדיני עם האמריקאים.

נתק ממושך וחידוש באוקספורד

הפערים העמוקים בין הצדדים, שעוררו אצל הסובייטים תהיות בדבר תוחלת השיח עם ישראל, והמסרים מישראל שאין בידה כל חדש להביא לסבב נוסף, הביאו לנתק בן שנה וחצי עד לשנת 1973.

אולם דווקא זמן קצר לאחר יציאת הכוחות הסובייטיים ממצרים ביולי 1972 שב וגילה הערוץ החשאי סימני חיים, ביוזמת ישראל. פעם נוספת היה זה שלהבת פריאר שנפגש עם פרימאקוב בוועידת פאגווש, הפעם באוקספורד, במהלכה הם שוחחו בטילים רגליים ובארוחות משותפות.⁷¹

"פריאר הודה כי מטרת בואו הייתה לפגוש אותי כדי לדון בנושאים בעלי עניין לשני הצדדים", טען פרימאקוב והחמיא לפריאר ש"תמיד נהג עימי ביושר ולא הלך סחור סחור".⁷² אולם פרימאקוב הבהיר לפריאר שאינו רואה טעם בשיחות נוספות כל עוד אין לישראל הצעות או נושאים מעשיים

71 א"מ, א-278/15, שיחות [שלהבת פריאר] עם פרימקוב, 12 בספטמבר 1972.

72 Primakov, *Russia and the Arabs*, pp. 278-279.

להתדיין עליהם. דברים אלה נדחקו בדיווחו של פריאר, אולי כי לא שיווה להם חשיבות מיוחדת.⁷³

בשובו למוסקבה דיווח פרימאקוב על שיחה זו, וראש הקג"ב יורי אנדרופוב עדכן את הצמרת הסובייטית.⁷⁴

פריאר ופרימאקוב נפרדו מבלי שקבעו דבר לגבי המשך השיח בין המדינות, אבל חצי שנה לאחר מכן, במארס 1973, הן שבו וחדשו.

חודש לאחר הפגישה באוקספורד נשלח מישראל מכתב לפרימאקוב ובו הבהירה ישראל שאמנם אין כל חדש בעמדותיה, ולמרות זאת שאלה האם "באה בחשבון" פגישה. נדרשו לסובייטים ארבעה חודשים עד שהשיבו בחיוב. הסיבה להשתתפותם הארוכה ולהיענותם בסופה נותרה כחידה בעיני ישראל.

נראה כי גם במוסקבה לא רצו לסיים את השיח עם ישראל בשעה שיחסייהם עם מצרים הידרדרו לשפל בסוף 1972. סמוך לפגישת פריאר ופרימאקוב באוקספורד שלחה תחנת הקג"ב בקהיר דו"ח למטה במוסקבה שבו ציינה כי סאדאת פועל לצמצום יחסי מצרים עם ברית המועצות ולהגבלת פעילות המודיעין הסובייטי במצרים. ראשי תחנת הקג"ב בקהיר ראו בסאדאת את מתנגדה הראשי של ברית המועצות במזרח התיכון ובאפריקה, וכינוהו "סוס טרויאני של ארה"ב במזה"ת".⁷⁵ בתנאים אלה מצאו טעם לשוב ולשלוח את פרימאקוב לסבב שיחות נוסף עם נציגי ישראל בווינה, אך הפעם צירפו אליו שליח נוסף.

73 א"מ, א"א 278/15, שיחות עם פרימקוב, 12 בספטמבר 1972.

74 Primakov, *Russia and the Arabs*, pp. 278-279.

75 "Резидентуа в Каире" [שלוחה בקהיר], The Cairo Residency, 1972-76. Folder 82. *The Chekist Anthology*, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/cairo-residency-1972-76-folder-82-chekist-anthology>.

ואדים אלכסייביץ' קירפיץ' נקו, ראש תחנת הקג"ב במצרים בשנים 1970-1974, כתב בזיכרונותיו כי עם עליית סאדאת לשלטון האמון בין המדינות דעך במהירות ואת מקומו תפסו דאגה וחוסר שקט. הוא שפך את חמתו על יחסו של סאדאת לברית המועצות, ואת החלטתו לפנות את הכוחות הסובייטים כינה צעד בוגדני.

Кирпиченко, Вадим Алексеевич, *Разведка: лица и личности*, Москва: Гя, 1998, сс. 120-125.

(ואדים אלכסייביץ' קירפיץ' נקו, ריגול, פנים ואנשים, מוסקבה: גיאה, 1998, עמ' 120-125).

שלוש שיחות בווינה

באמצע מארס 1973 התכנס דיון הכנה בראשות גולדה מאיר לקראת המפגש בווינה.⁷⁶ למפגש זה החליטו הסובייטים לצרף את יורי קוטוב, ששירת בשלוחת הקג"ב בישראל עד לפרוץ מלחמת ששת הימים.⁷⁷ בישראל לא היה ברור מדוע צורף לפרימאקוב איש כקוטוב.⁷⁸ ההסבר שסיפקו לימים פרימאקוב וקוטוב אינו שלם, וסביר להניח כי בטרם יקבלו הכרעות רצו הסובייטים לצרף גורם מקצועי מהקג"ב המכיר את ישראל.⁷⁹

בדיון בראשות מאיר ריחפו גם השאלות מדוע הסכימו הסובייטים לבוא למפגש, ומדוע השתהו ארבעה חודשים עד שנענו לפניית ישראל לשוב ולהיפגש.

76 א"מ, א-7078/6, **התיעצות אצל רה"מ בנושא דוד ציון - 18.3.73**, השתתפו: רה"מ [גולדה מאיר], שה"ח [אבן], שהב"ט [דיין], [שר החינוך] אלון, [שר ללא תיק] גלילי, [שר המשפטים] שפירא, [שאל] אביגור, [מנכ"ל משרד רה"מ, מרדכי] גזית, [המזכיר הצבאי של ראש הממשלה, תא"ל ישראל] ליאור, [ראש המוסד, צבין] זמיר והח"מ [לא ציון].

77 קוטוב היה אמור להיות מוכר לאנשי משרד החוץ ולציבור הרחב בישראל מפני שפעל בה בכיסוי דיפלומטי, הופיע באירועים פומביים ודבריו הזכרו בעיתוניה. קוטוב היה זה שפגש את אסתר וילנסקה ביולי 1971 ושיחתם דווחה לגורמים הממשלתיים שעסקו בברית המועצות. אולם גזית, למשל, כלל לא הכירו. גם המידע שמסר לגביו ראש המוסד היה מועט ולא מדויק: "שמו י. קוטוב. שירת בארץ כמזכיר שלישי בין השנים 6/65 [...]. מזהה כאיש מודיעין". גזית דיווח כי פרימאקוב הציג את קוטוב כמי ששירת בישראל עד לניתוק היחסים ב-1967, ולא כפי שמסר זמיר, התפטר מהשירות הדיפלומטי ועבר למכון המחקר שפרימאקוב הוא סגנו. א"מ, א-7246/14, **מגזית לליאור אצ 10**, 23 במארס 1973. גם שנים לאחר מכן נותר המידע על קוטוב מצומצם. א"מ, חצ-6823/8, **קוטוב**, 23 במארס 1973. פרימאקוב הציג את קוטוב בספרו כאחד מאנשי המחקר הטובים ביותר של מודיעין החוץ הסובייטי, בקיא במזרח התיכון. Primakov, *Russia and the Arabs*, p. 279.

78 גזית, שכבר כיהן כמנכ"ל משרד ראש הממשלה ולא הכיר את קוטוב עד לתחילת הדיון, שיער כי אולי הוא מתורגמן המתלווה לפרימאקוב ושאולי "הם פועלים לפי הכלל 'טובים השניים מן האחד'. יתכן גם שהוא איש רשמי". אולם לאחר שגזית פגש אותו הוא מצא כי קוטוב "עשה רושם רציני, סימפטי, יודע עניין, בעל ביטחון עצמי ובעל מעמד עצמאי (כמעט מקביל לזה של דוד?)". א"מ, א-7246/14, **השיחות עם דוד (מרס 1973) - נקודות לסיכום ולהערכה**, גזית אל ראש הממשלה, 27 במארס 1973.

79 פרימאקוב וקוטוב טענו כי צירוף קוטוב נועד להפיג את חששותיו ובדידותו של פרימאקוב בשותו בישראל. "חשתי בודד בארץ מוזרה", כך תיאר פרימאקוב את ישראל, "אם יארע לי רע איש לא יידע, אך בה בעת הבנתי שאין זה באינטרס של הישראלים שיקרה לי כדבר הזה". Primakov, *Russia and the Arabs*, p. 267.

גם אם נפל על פרימאקוב פחד בעת שהותו לבד בישראל, קוטוב לא לווהו בישראל אלא בווינה. קוטוב אימץ, כמובן, את הסברו של פרימאקוב. לימים סיפר שצורף לפרימאקוב לאחר שדיווח כי חש בישראל אי-נוחות ובדידות וחשב שאם יארע לו דבר איש לא יידע. לפיכך הוחלט לצרף אליו איש נוסף והבחירה נפלה על קוטוב, שהיה הממונה במינהל החוץ של הקג"ב על הריגול בישראל, ירדן, לבנון והתנועה הפלסטינית. קוטוב ופרימאקוב הכירו בביירות, כשקוטוב הוצב בשלוחת הקג"ב ופרימאקוב היה כתב "פרבדה".

בפתח הדיון אמר ראש המוסד, כי הסובייטים הסכימו לקיום המפגש לאחר שבחנו את יחס המצרים כלפיו, וככל הידוע לישראל הם לא הביעו התנגדות לקיומו. זמיר הוסיף שלא ידוע לישראל האם הסובייטים עדכנו את המצרים במפגשים הקודמים.

לאחר מכן הציגו משתתפי הדיון את השערותיהם ביחס למניעי הסובייטים לבוא למפגש זה. היו שהניחו כי מניע אחד היה רצונם להמשיך בדיון על הסדר במזרח התיכון, ומניע אחר היה לדון ביציאת יהודי ברית המועצות בשל חוק ג'קסון שאיים לפגוע ביחסיהם עם ארצות הברית.⁸⁰

השר גלילי וגזית לא ראו בחוק זה את המניע להגעת הסובייטים למפגש, וגלילי הציע שנציגי ישראל יניחו לפרימאקוב ולקוטוב להציג את נושא המפגש כדי "לדעת לשם מה הפגישה". עם זאת, הוא המליץ שנציגי ישראל יפגינו ביטחון מול הסובייטים שכן המצב שנוצר מאז השיחות ב-1971 מאפשר "לנו להרשים אותו שאנו מחזיקים במדיניות שלנו", וזאת "מנקודה של חוסן יותר [חזק] מאשר בעבר".

גולדה מאיר תהתה האם פשר העיתוי של המפגש קשור בביקורה בארצות הברית שהחל בתחילת מארס. "התאריכים הם מוזרים", אמרה, שכן היא יצאה לביקורה בווינגטון ב-26 בפברואר "והמכתב שלו [פרימאקוב] נשלח ב-28 בפברואר ונתבקשה פגישה בין ה-12 ל-15" במארס. "אין אני יודעת אם אין הכוונה [של הסובייטים] לגשש מה היה בשיחותי בווינגטון", הרהרה בקול.

אבן ושפירא, שר החוץ ושר המשפטים, שיערו, בניגוד להערכת גלילי וגזית, כי הדבר העיקרי שהביא את הסובייטים ליזום את המפגש בעיתוי זה היה חוק ג'קסון. אבן הציע להדגיש בפני הסובייטים "שהשקפותינו טובות [...] יש יציבות יותר גדולה" משהייתה בסוף 1971 והמליץ לתאר את עמדת ישראל "כעמדה המבטיחה [את] המשך הפסקת האש, יציבות ושלוש!"

דיין הודה כי אין לו "השערה מה באופן קונקרטי" רוצים הסובייטים להשיג במפגש. הוא התייחס "לנושא המלחמה עם מצרים" ואמר שהסובייטים יודעים היטב שאין לערבים סיכוי גם "לא למצרים ולא לסורים ביחד".

80 הסנאטור הדמוקרטי הנרי ג'קסון יזם חוק שהתנה הטבות סחר אמריקאיות בהסרת חסמים להגירה. חוק זה נועד להתמודד עם החסמים שהטילו הסובייטים על יציאת יהודים, ובעיקר היטלים כספיים על בעלי תארים אקדמיים. המהלך החל באוקטובר 1972 והסתיים במארס 1973 בתיקון שהגיש עמו חבר בית הנבחרים, צ'רלס וואניק.

על המשא ומתן מול המצרים אמר דיין שישראל נמצאת במצב של חוזקה, שגם ארצות הברית אינה רוצה ללכת בדרך הסובייטית-מצרית, ושאיש לא יוכל לצפות שהמצב הבסיסי ישתנה בתוך חודשים ספורים!

דיין הציע להסתפק בהאזנה לדברי השליחים הסובייטים, אך הציע לשקול שאם יתברר כי הסובייטים רוצים לדון על "הסדר שלום, מכניזם [המשא ומתן], בעיה יהודית וכיו"ב אז" ישראל תגלה יחס רציני ו"נאמר להם, בואו ונקבע מו"מ יסודי ומכובד, עם סדר יום על מה דנים וגם עם סמכות לדון בזה". השיחות שהתקיימו בעבר לא התקיימו לדבריו "ברמה פרופורציונלית לכובד הנושאים". אם הסובייטים לא ייזמו זאת, המליץ דיין שבמצב הנוכחי לא ידון איתם גזית באף נושא.

לא הייתה כל כוונה "שמוטיקה [מרדכי גזית] ייכנס במו"מ", מיהרה להבהיר ראש הממשלה מאיר, אך לא אמרה מה הייתה כוונת ישראל בהציעה לסובייטים מפגש נוסף. מאיר רצתה להימנע מכך "שהסובייטים ילכו להגיד לניקסון" הנה - "הישראלים הזמינו גם אותנו למו"מ".

לאחר דברים אלה תיאר גזית בפני המשתתפים את הרקע למפגש הצפוי מאז התקיימו חמש השיחות בווינה באוקטובר 1971 ושיחת פריאר עם פרימאקוב באוקספורד בספטמבר 1972. הוא קרא באוזני הנוכחים את המכתב שנשלח מישראל לפרימאקוב והמליץ כי "לא יתכן שאותם הדברים" שפרימאקוב "שמע אז לא נשוב ונחזור עליהם עתה אחרת הם יראו זאת כסטיה"⁸¹. גזית חיזק דבריו בציינו שבמפגש האחרון פרימאקוב "לא היה מאיים, גישתו היתה גישה רכה", ואף הציע שאם פרימאקוב "יאיים הפעם אעשה אתו משבר ואצא מהחדר".

ראש המוסד הגיב כי רצוי "שמהמפגש לא ייצא נזק", שכן הסובייטים "מאוד עצבניים" אחרי ביקור ראש הממשלה מאיר בווינגטון. "חשוב

81 המכתב הקצר הכתוב אנגלית נשלח על ידי המוסד רק ב־13 במארס, בעוד פרימאקוב ביקש להיפגש בין 12 ל־15 במארס. נכתב בו כי "למרות שאין כל דבר חדש נשמח להיפגש עמך, אם תרצה בכך. דומני כי שנינו חשבנו שפגישות בינינו יכולות להיות מועילות". א"מ, א־7251/1, **מנהל לשכת מנכ"ל משרד החוץ אל אלי מזרחי, 28.3.73**. קדם למכתב זה ביום אחד מזכר שכתב גזית לדיניץ, ובו המליץ על נוסח המכתב לפרימאקוב: "השאלה אם ומה להשיב לדוד ציון איננה [מודגש במקור] מסובכת", כתב גזית והזכיר כי גם בעבר התגלו היסוסים האם להשיב לדוד ציון, אך עצם ההתכתבות היא עניין "טבעי ומועיל". גם ביחס לשאלה מה יש להשיב לו לא מצא גזית כל קושי. הוא ציין כי עצם העובדה שהמכתב יישלח בדואר רגיל ויידרשו כשלושה שבועות עד להגעתו למוסקבה ייצרו "דה־דרמטיזציה" של תשובת ישראל; מה עוד שבתוכנו תשיב ישראל את הכדור לידי דוד ציון: לישראל אין כל חדש, אך נשמח להיפגש "אם גם אתה תהיה מעוניין". גזית ביקש מדיניץ כי יביא את הדברים להחלטה, ולמחרת נשלח המכתב שהוביל לשיחות בווינה. א"מ, א־7251/1, **גזית לדיניץ**, 12 במארס 1972 [1973].

להם לקראת פסגת ניקסון-ברז'ינייב ביוני 1973 להיות במצב שיגידו החלפנו דעות עם הישראלים". זמיר הוסיף כי אין לו שום ספק שהאמריקאים כבר יודעים על קיום המפגש, ולכן הציע שישראל תעדכנם בו; וכך היה.⁸²

יצחק רבין מחליף את גולדה מאיר בתפקיד ראש הממשלה, 4 ביוני 1974. מרדכי גזית מימין. (צלם: יעקב סער; אוסף התצלומים הלאומי).

אולם ביחס למטרת המפגש ולתוכנו ציין ראש המוסד, כי לפי מכתבם האחרון של הסובייטים הרי הם שבים ומצפים מישראל לחידושים בעמדותיה; אך להערכת ראש המוסד, "אם הם מחפשים חידושים, הכיוון הוא בעניין היהודי" ולא בעניין ההסדר עם מצרים.

החידה סביב כוונות הסובייטים לא נפתרה בישיבה זו.

הצמרת המדינית-ביטחונית של ישראל הייתה רחוקה מלהעריך נכונה שהסובייטים יזמו את המפגש הזה לא לשם דיון בשאלה היהודית או חוק ג'קסון, אלא אך ורק כדי לנסות ולברר בפעם האחרונה, או כמעט האחרונה, האם נותר סיכוי להתקדמות מדינית כלשהי בין ישראל למצרים, או שנסתם עליה הגולל ויפתחו שערי המלחמה.

⁸² יומיים לאחר מכן הונחתה שגרירות ישראל בווינגטון לעדכן את קיסינג'ר כי "נתקבלה עכשיו פניה מדוד לקיים גישה פגישה נוספת השבוע". עדכון נוסף יעביר המוסד למקבילו. א"מ, א-7246/14, **מדיניץ לאידן**, ללא מספר, 20 במארס 1973.

אל תזלזלו בנו בקלות כזו!

בשבוע האחרון של מארס 1973 אירחה ישראל בוויולה דר-קומתית בקרבת וינה את חמשת המתדיינים בראשות מרדכי גזית ויבגני פרימאקוב לפגישה ראשונה משלוש.⁸³ היה זה חודש לפני שבישראל הוכרזה כוננות עליונה וגויסו מילואים מחשש שתפרוץ מלחמה ושלושה חודשים לפני פסגת ברזינייב-ניקסון בארצות הברית, שהתכנסה באווירה של הפגת המתיחות ביחסיהן (דטאנט - Detente).

בפתח השיחה הראשונה הראה פרימאקוב גישה חיובית ורצינית. הוא שיבח את העובדה שהמגעים נשמרו בסודיות מוחלטת וציין שהוא וקוטוב אינם מוגבלים בזמן, עומדים לרשותם אמצעי תקשורת מיוחדים שאינם באמצעות השגרירות הסובייטית בווינה, ואם יתעורר צורך במהלך השיחות יוכלו להיוועץ במוסקבה. פרימאקוב ציין כי על אף שהמצב במזרח התיכון רציני, ניתן להגיע כעת להסדר. אם לישראל יש רצון כן, ניתן להניע את הדברים לכיוון הנכון. עמדת הקרמלין היא עמדה עקרונית, אמר, השואפת להביא לשלום צודק המשקף את האינטרסים של כל הצדדים.

גזית השיב שגישת ישראל שונה בתכלית. אף על פי שישראל הייתה זו שהציעה את המפגש, זמנה של המשלחת מישראל מוגבל ל-48 השעות של סוף השבוע שבמסגרתן ניתן לקיים שיחות אינטנסיביות במשך שעות רבות. אולם גזית הדגיש כבר בפתיחה, בהתאם לדברי מאיר ודיין בדיון ההכנה בישראל, כי לא בא לנהל משא ומתן ושם יש נושאים שצריך לנהל עליהם משא ומתן - קיימות לשם כך שיטות מקובלות ושהמפגש הנוכחי ואף קודמיו אינם עונים על הגדרה זו. גזית הזכיר לפרימאקוב כי המפגש הזה התכנס לאחר שהיה ברור לסובייטים כי אין בכוונת ישראל להציע כל חדש.

על דבריו הגיב קוטוב. הוא חזר על עמדת הסובייטים במפגשים הקודמים כי אין להם עניין בשיח לשם שיח ובהחלפת דעות בלתי מחייבות, אלא בליבון בעיות ובפתרון המשבר המדאיג אותם כפי שמדאיג, להערכתם, גם את ישראל.

83 א"מ, א"מ, 7246/14, השיחה הראשונה עם דוד במפגש מרס 1973. השיחה התקיימה ב-23 במארס 1973 בשעות 13:00-16:00. לצד גזית היו חנן בראון ויעקב ינאי, ולצד פרימאקוב יורי קוטוב. ערב קודם לכן נוצר קשר בין נציג של המוסד בווינה עם פרימאקוב וקוטוב. א"מ, א"מ, 7246/14, **1/xx מגזית לליאור**, 22 במארס 1973.

קוטוב הדגיש פעם נוספת שהם מייצגים את הדרג הרם ביותר בארצם, אך בניגוד לדברי פרימאקוב במפגשים הקודמים עמד על כך שתוכן השיחות בשני סבבי השיחות שחלפו לא השביע את רצון מוסקבה. למרות זאת, אמר, גם למפגש זה הם באו בחיפוש אחר מוצא חיובי מן המבוי הסתום.

גזית הדף את דברי קוטוב והמשיך להציג את עמדת ישראל כפי שסוכם בדיון ההכנה. "כאשר מהרהרת ומעיינת ישראל במדיניותה, היא מגיעה למסקנה שההנחות שביסוד מדיניותנו והמדיניות עצמה הן נכונות"; הן אינן "פרי קפריזה אלא נובע[ות] מאינטרסים לאומיים לטווח ארוך", אותם הציגה גולדה מאיר בנאומה בכנסת ב-26 ביולי 1972, נאום שבו אף פנתה אל סאדאת. יש לישראל ציפיות לגבי דמות ההסדר והן אינן משתנות, בוודאי ככל שישראל נוכחת לראות "עד כמה [...] מסוכסך וחלש" העולם הערבי.

על דברים אלה הגיב פרימאקוב, שהחזיר לעצמו את רשות הדיבור מקוטוב. פרימאקוב חזר על השאלה ששאל שנה וחצי לפני כן ועליה לא קיבל תשובה: האם יש ביכולתה של ישראל לתת להם מושג ברור מהן מטרותיה?

גזית השיב שאינו סבור שישראל תחשוף את עמדותיה לפני תחילת משא ומתן עם "המדינה הערבית הנוגעת בדבר". הוא חזר והדגיש את ביטחונה של ישראל במדיניותה ובעמדותיה ואמר כי כאשר נפגשו לאחרונה באוקטובר 1971, בשלהי "שנת ההכרעה", כל מעייניה ותשומת ליבה היו נתונים להמשך הפסקת האש - והנה היא נמשכת עד עתה.

גזית לא העלה על דעתו שישראל נמצאת בעיצומה של שנת ההכרעה האמיתית; להיפך, הוא אמר לפרימאקוב ולקוטוב כי בתפיסת "הריאליזם הערבי" חלה התפתחות חיובית. "הראייה הערבית את סיכוייהם לצאת למלחמה היא ריאליסטית. הערבים סבורים שמערכה צבאית איננה באה בחשבון", כך אמר להם גזית, אך על טיוטת הדיווח ששלח ארצה הוסיף כי פרימאקוב הגיב מייד כי מלחמה "איננה באה בחשבון, לעת עתה".

פרימאקוב המשיך בניסיונותיו לחלץ תשובה מגזית לשאלה "מהו הגיונם של שיחותינו לפי הבנתך?"

גזית השיב את שאמר כבר בעבר, כי "השיחות מכשירות את הקרקע לעתיד ומונעות אי-הבנות. ובכך דיינו".

פרימאקוב חזר וציין כי גישתם לשיחות שונה בתכלית וכבשיחות הקודמות נדרש לעיקר: "האם אתם בכלל מבינים שבריה"מ ממלאת תפקיד באזור?"

הסובייטים מוכנים להתחיל בשיחות מעשיות, הדגיש פרימאקוב והוסיף כי הדבר תלוי בישראל: "אני חוזר ומדגיש שלא באנו לחפש מידע מכס. אין לנו רוצים לנצל משהו נגדכם. אנו מעוניינים בהסדר יציב", ותו לא.

גזית לא התרשם גם מדברים אלה ואף נשמע כמי שקרוב לאבד את רצונו בהמשך השיחות. ישראל, אמר לפרימאקוב ולקוטוב, מכירה היטב את עמדות הסובייטים והמצרים, עמדת "אף שעל" חסרת פשרות. לפיכך "לא ברור לי מה" עוד "אנו יכולים לברר בינינו אם זוהי נקודת המוצא" שלכם. "הפערים רחבים מדי", אמר, ולכן ארצות הברית אימצה את הסדר תעלת סואץ. בכך נופף גזית בפניהם במהלך האמריקאי ביודעו שיכעיס וישפיל אותם על שארצם הודרה ממנו בכוונת מכוון.

קיימות אפוא רק שתי אפשרויות, המשיך גזית בטון שנשמע כתכתוב, ואין בלתן: שיחות על הסדר כולל ללא תנאים מוקדמים או שיחות על הסכם התעלה, ואל לה למצרים לדאוג מפני שעל הקו הסופי אליו ישראל תיסוג לבטח, ידונו במשא ומתן העתידי.

משמעות דבריו של גזית הייתה בוודאי ברורה לפרימאקוב ולקוטוב אולם הם הבליגו על העלבון ופרימאקוב ניסה כוחו פעם נוספת: "האם הנכם חושבים שברית המועצות יכולה לסייע לכם בזה?"

גזית חזר בדיוק על הדברים שאמר לגבי התפקיד הסובייטי באוקטובר 1971, בזכרו היטב כי פרימאקוב דחה אותם באחת. את תשובתה השלילית של ישראל לשילובה של מוסקבה בשיחות על הסדר ניסח הפעם כך: "אתם יכולים לומר לערבים להתחיל במו"מ רציני וכפתח לכך [שהמצרים יסכימו] לדון ברצינות בעניין הסדר תעלת סואץ". אולם שלא כמו באוקטובר 1971, הפעם הוסיף גזית דבר ביקורת: "לצערנו אנו מבחינים כי לא תמיד אתם מעודדים אותם אלא לעיתים קרובות הנכם מייעצים להם בכיוון ההפוך. כהערה אישית אוסיף: אל לכם להעביר למצרים דברים בשמנו, מוטב שתעודדו אותם להיכנס למו"מ בשמכם אתם".

בדיוק כמו באוקטובר 1971 כך גם במארס 1973, פרימאקוב לא היה מעוניין בשליחות שייעדה ישראל הקטנה לארצו העצומה. הוא החליט להעמיד פעם נוספת את גזית על משמעות יחס זה בעיני מוסקבה ועל הדרתה מהשיח המדיני. פרימאקוב הזכיר את דברי שר החוץ אבן, כי ברית המועצות אינה יכולה למלא תפקיד ביישוב הסכסוך כל עוד לא חידשה את יחסיה הדיפלומטיים עם ישראל, ואמר כי לפי תפיסת ישראל נוצר באזור

מערך מדיני שבו אין למוסקבה כל תפקיד חיובי וכי ישראל סבורה שהזמן פועל לטובה.

"אנו מאידך משוכנעים כי אין זה כך", הזמן אינו פועל לטובת ישראל, אמר פרימאקוב לגזית והמשיך: "אתם חושבים על יחסיכם עם ארצות הברית וסבורים שאלה יימשכו גם בעתיד. אתם סבורים שתוכלו להפיג את המתח בבעיה הפלשתינאית וכי הפסקת האש תמשך והמאזן הצבאי יוסיף להיות לטובתכם מאחר שתמשיכו ליהנות מיתרון אספקת הנשק האמריקאי ומכאן שהכול מסתדר על הצד הטוב ביותר". אולם פרימאקוב ביקש להעמיד את ישראל על טעותה ולהזהירה: "חוששני שהדברים לא יתפתחו בדיוק כך".

לאחר שאמר זאת ניסה פעם נוספת לשכנע את גזית לקבל את מוסקבה כשותפה להסדר, וביקש לשמור על כבוד ארצו: "אינני רוצה שיווצר רושם שאנו מתחננים למלא תפקיד" בקידום הסדר בין ישראל למצרים, אך "אם הנכם מוכנים לכך - גם אנו מוכנים" - ניסה פעם נוספת לשכנע את גזית.

אולם, ככל שפרימאקוב ניסה לשכנע את גזית לפתוח בשיח ענייני, כך הלך גזית וביטא את עמדת ישראל בתקיפות ובשכנוע עמוקים יותר. "לגורם מן החוץ הבא אלינו ואומר שהוא דואג לעתידנו פן מעשינו יתנקמו בנו וכו' אנו אומרים כי מוטב להניח שישראל יודעת לשקול את שיקוליה ולדאוג את דאגות העתיד שלה יותר טוב מכל גורם מן החוץ", דחה גזית את דברי פרימאקוב ואף חזר ואמר לו כמעט בניזיפה: "טרם השיבות על שאלתי מה בעצם ברצונכם לברר עמנו שעה שעמדתכם מנוגדת לחלוטין לעמדתנו".

"אינני מאמין שאתם פוסלים את ברית המועצות כגורם הקיים במזרח התיכון", הגיב פרימאקוב והמשיך באזהרה: "אל לכם לזלזל" בברית המועצות "בקלות כזאת", התרה בגזית. "אינני מאמין שאפשר להעמיד את השאלה כפי שאתה עשית", אמר לגזית, "מה התועלת שתצמח לישראל מזה? הרושם שלי הוא", כך ניסח פרימאקוב את שידע בביטחון מלא, שישראל כלל אינה מעוניינת להכיר את עמדות ברית המועצות ולהציג את עמדותיה באופן רציני מפני שישראל אינה חושבת שברית המועצות יכולה למלא תפקיד.

"הפגישות שלנו יכולות להביא תועלת" אמר פרימאקוב, "אך גם ההיפך מזה", הזהיר, אולי אף איים. "אם ייווצר אצלנו הרושם שעניינכם בפגישות הוא ניצולן פומבית בעתיד יהיה רע"!

גזית הביע צער על דברים אלה ואמר כי בישראל תמיד סברו שפגישות כשלעצמן מועילות, אולם פרימאקוב ביקש לסיים את דבריו. "אני יודע, יפה את התגובה במוסקבה כשאני חוזר בידיים ריקות", אמר ובכך הודה, כמו קוטוב, כי חזר מהמפגשים הקודמים בידיים ריקות.

"אוכל להגיד רק שהישראלים הגיעו לשיחות בדרג גבוה מאוד ודבר זה הוא חיובי, אך לא ניתן היה לחוש שום רצון ישראלי להתקדמות. ברור [שדבר] זה יכול להשפיע בכיוון שלילי. דעה שלילית כזאת עלולה להיות מובאת בחשבון בזמן קבלת החלטות", ואלה לא יהיו לשביעות רצונה של ישראל. לאחר שהשמיע אזהרות אלה חזר ושאל את גזית האם עליו לדווח לממונים עליו "שישראל מדברת בהכללות ומעוניינת בהקפאת המצב", על כל המשתמע מכך.

גזית השיב כי יוכל לדווח שישראל אינה מעוניינת בהקפאת המצב, היא רוצה בשלום וחותרת אליו, גישתה בונה, והיא נכונה להיכנס למשא ומתן רציני הן על הסדר כולל והן על הסדר התעלה. ישראל אף סבורה כי ההתפתחויות מאז מלחמת ששת הימים מצדיקות את גישתה.⁸⁴

גורל ישראל והעם היהודי

ישראל עדכנה את הבית הלבן מייד באותו יום בעיקרי השיחה מבלי לציין שהייתה מתוחה.⁸⁵ למחרת, בטרם התכנסו שנית, נועדו גזית ופרימאקוב ביחידות למשך שעה בניסיון להפיג את המתח, כהצעת גזית.⁸⁶

גזית עדכן את פרימאקוב כי דיווח לישראל על פגישתם ועודנו ממתין להנחיות, אך הציע כי נוכח הפער הגדול שבין שתי המדינות ינסו לעשות את שעושים במקרים מעין אלה - לאתר את מרחבי ההסכמה.

אולם עד מהרה התחוור כי שיחתם זו דמתה לקודמתה, גם אם האווירה לא הייתה מתוחה כבראשונה.

84 א"מ, א-7246/14, השיחה הראשונה עם דוד במפגש מרס 1973. נתקיימה ב-23 מרס (מ-13:00 עד 16:00). למסמך צורפה הערה: "דברי ג. [גזית] - שלא כדברי דוד - לא נרשמו בצורה מפורטת במהלך השיחה. שחזרום כאן הוא על פי רישומים תמציתיים והזיכרון".

85 א"מ, א-7246/14, דיניץ לאידן, ללא מספר, 24 במארס 1973.

86 שם, גזית לליאור, ללא מספר, 24 במארס 1973.

פרימאקוב אמר לגזית כי אכן הפער בין העמדות הוא כה רחב עד שייתכן כי לא ניתן לגשר עליו. גישת ישראל, אמר, אינה רצינית כשהיא טוענת שמכיוון שזה המצב, על ברית המועצות להסתגר בדל"ת אמותיה ולהניח לישראל להסתדר עם הערבים באמצעות האמריקאים בלבד. שולחיו במוסקבה לא יבינו גישה כזאת, יהיו ביקורתיים כלפיה ויותר מכך. לדבריו, כשבמוסקבה שומעים מישראל שהיא סומכת אך ורק על ארצות הברית - הדבר מכעיס שכן מדיניותה העקרונית, במקרה שבישראל לא חשו בכך, תומכת ללא עוררין בביטחון ישראל ובקיומה. ברית המועצות רוצה ויכולה לסייע בפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי כשם שהוכיחה בווייטנאם, הודו ופקיסטאן ובסוגיית גרמניה.

אולם פרימאקוב הבין בשיחתם אמש, שכל מה שישראל רוצה מברית המועצות הוא שתאמר לערבים: שוחחו עם הישראלים; אך מוסקבה אינה מוכנה לכך.

כדי לנסות ולהתגבר על סירובה של ישראל לא בחל פרימאקוב מלנסות לפתות את גזית. הוא טען כי מבוקשה של ישראל, הרוצה מאוד לשפר את יחסיה עם ברית המועצות, יינתן לה מוקדם מהצפוי, אם רק תסכים להיכנס למשא ומתן רציני ליישוב הסכסוך ותייעד בו תפקיד למוסקבה. ישראל, הבטיח פרימאקוב, תזכה בחידוש היחסים עם ברית המועצות עוד לפני חתימת הסכם שלום.

גזית עמד בפיתוי.⁸⁷

פרימאקוב עשה ניסיון נוסף אך שוב נהדף, אבל הפעם פרימאקוב השלים עם דברי גזית ואמר כי הקשר הנוכחי יימשך לעת עתה אף אם יהיה ריק מתוכן ויעסוק ב"עניינים שבנימוס".⁸⁸ את שאר שיחתם השנייה הקדישו ליהודי ברית המועצות וגם היא התנהלה בכבודות.⁸⁹

לפגישה השלישית הגיע פרימאקוב עם מסר כתוב שקיבל ממוסקבה ואותו הצטווה להקריא לגזית.

בשנים שקדמו למלחמת ששת הימים, בעת שגברה המתיחות בגבול ישראל-סוריה, נהגו הסובייטים לזמן את שגריר ישראל, לעיתים באישון

87 שם, השיחה השניה עם דוד (24 מרס).

88 שם, גזית לליאור, ללא מספר, 24 במארס 1973.

89 שם, השיחה השניה עם דוד (24 מרס).

לילה, לעיתים ביום חג, כדי להקריא לו מסר בכתב שעותק ממנו סירבו לא אחת להותיר בידו.

כעת רשם גזית את הדברים שפרימאקוב הקריא לו וצירף להם הקדמה: "ההודעה כללה תערובת X תערובת של דברי פיתוי X פיתוי ואיום" שעליהם הגיב "בצורה מתאימה". בהודעה הודגש: "כיוון ההתפתחות באיזור לשלום או מלחמה תלוי בישראל. התפתחות זו עלולה לקבוע את גורל ישראל וכן גורל העם היהודי. עתה הרגע האחרון מנקודת ראות ערבית להגיע להסדר. ההזדמנות תחלוף. טועה ישראל אם היא סבורה כי האינטרסים שלה יכולים להיות מובטחים על ידה בלבד תוך התעלמות מגורמים אחרים".⁹⁰

פרימאקוב הקריא לגזית מהי המשמעות המעשית של הצהרה זו: "בתנאים אלה יימשך" הסיוע הסובייטי "לארצות ערב הן בתחום הכלכלי ו[הן] בתחום הצבאי. בתחום הצבאי ישקלו אספקת נשק חדיש ומתוחכם. אם מאמינה או מתכננת ישראל הנחתת מכת מנע על ארצות ערב טועה היא בכך מאד".⁹¹

שיחתם האחרונה הוסיפה ונמשכה, אך ספק אם גזית הבין והפנים את מלוא משמעות הדברים שפרימאקוב קרא לו בשמה של ברית המועצות. לאחר שתמו השיחות עשה פרימאקוב ניסיון אחרון להציל דבר־מה מחנן בר־און, אבל גם סעודתם האחרונה לא סייעה במאומה.⁹²

גזית שלח לראש הממשלה מאיר את סיכומו משיחות אלה, ממנו השתקפה תפיסתו את השיח החשאי שקיים עם דוד ציון מראשיתו. נראה כי גזית, וגם הממונים עליו, לא ירדו תמיד לסוף דעתם של השליחים ממוסקבה,

90 שם, **גזית לליאור, צ/29**, 25 במארס 1973.

91 שם. מדוע העלו הסובייטים את האפשרות שישראל תכה מכת מנע במצרים? סביר להניח כי הם שמעו זאת מפי חאפז אסמאעיל, היועץ לביטחון לאומי של סאדאת, במהלך שיחותיו במוסקבה עם ברז'נייב והצמרת הסובייטית, זמן קצר קודם לכן, בשבוע השני של פברואר. אמ"ן ציין כי "החשש מפני מיתקפת מנע ישראלית, שנועדה לטרפד את הטיפול המדיני במשבר, הוזכר יותר מפעם אחת" על ידי אסמאעיל. א"צ 6-10/2013, **יחסי מצרים עם ברה"מ ו'ארה"ב (לבקשת המזכיר הצבאי לרה"מ)**, אגף מודיעין/מחקר מ/110, 23 בפברואר 1973.

92 פרימאקוב ניסה לדבר על ליבו של בר־און כי למרות אמירותיו החוזרות ונשנות של גזית שישראל לא מעוניינת בהקפאת המצב הרי היא נוהגת כמי שמעוניינת בהקפאתו. פרימאקוב סבור שישראל משלה את עצמה בניסיונה לדחוק את ברית המועצות מכל תפקיד ביישוב הסכסוך, מפני שדבר לא יושג בלי מוסקבה. בר־און השיב שקשה לצפות מישראל לדבר־מה במפגש שהסובייטים קבעו לאחר נתק בן שנה וחצי, כשכלל לא ברור מה רצונם מישראל. א"מ, א-7246/14, **גזית לליאור צ/31**, 25 במארס 1973. על המסמך נכתב בכתב יד: "השיחה האחרונה 'פרטית' בין דוד, ק. [קוטוב] וחנן". כך גם סיכם פרימאקוב סבב זה. Primakov, *Russia and the Arabs*, 281-282.

אלא בחרו להתמקד בהצגת צדקת דרכה של ישראל, ולא פחות מכך להעמיד את מוסקבה על טעותה וגם לגמול לה על עוינותה הקשה לישראל.⁹³

כך, למשל, גם כשגזית כתב למאיר כי פרימאקוב נקט לשון איומים ברורה יותר מזו שבמפגש ב-1971, הוא עדיין המעיט בערכם של איומים אלה. "דומני שבדיקה קפדנית של דבריו", כתב לראש הממשלה, "תוכיח שהאיומים היו בסייגים חשובים הנוטלים במידה זו או אחרת מעוקצם". גזית הסביר כי "האיום בנוגע להסלמת האספקה" הצבאית למדינות ערב "תובל באמירה" שהתנאי כי הדבר יקרה "רק אם לא תהיה התקדמות, וזאת באשמת ישראל". במקרה זה, "יצטרכו" הסובייטים "לשקול צעד זה".

זו הייתה הבנת חסר של דברי פרימאקוב ושל המדיניות הסובייטית, והדבר משתקף היטב בסיום דברי גזית למאיר: "השאלה שצריכה להשאל היא אם יש ממש באיומים שהוא [פרימאקוב] העלה (כולל אלה שבשדר שהוא הביא עימו לפגישה האחרונה)"⁹⁴ ושאותם הקריא לגזית. "אנני", כתב גזית למאיר, "מעריך כי אין הרבה ממש באיומים הללו!"⁹⁵

הדברים הקשים שאמר פרימאקוב לגזית עדיין לא הביאו את הסובייטים להכריע על הפסקת השיחות עם ישראל. פרימאקוב עצמו אמר שהן יימשכו גם אם יעסקו רק ב"עניינים שבנימוס". הוא אף חזר "באופן פרטי" על הצעות שהעלה לואיס שנתיים קודם לכן, למסד את הקשרים באמצעות משלחת מדעית, מסחרית, דתית או מינוי שליח סוכנות הידיעות טאס"ס.⁹⁶ סיבה עיקרית לכך שהסובייטים עדיין לא הגיעו להכרעות כלשהן גם ביחס

93 גזית, כמו פרימאקוב, עדכן מידי יום את ישראל במהלך השיחות ואף זכה בעידוד מגולדה מאיר. "רוה"מ סומכת ידה על התנהגותך בשיחות", הבריק לו לוויה המזכיר הצבאי ליאור. א"מ, א-7246/14, **ליאור לגזית**, ללא מספר, 25 במארס 1973.

94 הסוגרים במקור.

95 שם, **השיחות עם דוד (מרס 1973) - נקודות לסיכום ולהערכה**, מרדכי גזית אל ראש הממשלה, 27 במארס 1973.

96 שם. גם במהלך יוני הציע לאוניד קוזלוב, מנהלה האדמיניסטרטיבי של הכנסייה הרוסית בישראל, להקים אגודת ידידות ישראל-ברית המועצות. קוזלוב העלה זאת בשתי שיחות עם עיתונאי ישראלי, ושירותי המודיעין של ישראל עודכנו בכך. אריה (לובה) אליאב נתן את הסכמתו לכהן בראש האגודה, אך הודיע שבשל הבחירות בישראל לא יוכל להתחיל בתפקידו. א"מ, חצ-2/6807, **ישראל-בריה"מ, מגדעון שניא לאיתן בנצור**, 12 ביולי 1973. באותה עת עמדה חברה ישראלית לייבא מברית המועצות 200 אלף טון מלט באמצעות חברה שוויצרית, בתנאי שהמשלוח ייעשה ישירות לישראל. לבסוף הוחלט לא לאשר את העסקה, וארצות הברית עודכנה בכך. שם, **מברק 290 ממחלקת צפון אמריקה וכלכלית לשגרירות בושינגטון**, 23 ביולי 1973, מאבירד, הרן ואליצור לווינגטון מ-23 ביולי 1973.

לעתיד השיח עם ישראל הייתה המתנתם לתוצאות פסגת ניקסון-ברז'ינייב. לגולדה מאיר כתב גזית כי "למרות שלא נאמרו הדברים מפורשות, היית מסתכן ואומר שהקשר עם דוד יימשך".⁹⁷

הקשר אמנם נמשך, אך לא עם דוד ציון.

השליח הסובייטי הראשון שהגיע ארצה ביוני 1971 נקרא לבוא בחלוף שנתיים בדיוק. ויקטור לואיס, הרס"ר, הקולונל, העיתונאי, או שלושתם יחד, הגיע באמצע יוני 1973 לפגישות האחרונות לפני פרוץ המלחמה.⁹⁸

הרס"ר חוזר

שבוע לפני בוא לואיס לישראל החלה לרדת הכוונות שבה נמצא צה"ל מאמצע אפריל, אז הגיעו הידיעות הראשונות כי סאדאת החליט לצאת למלחמה, עוד לפני פסגת שתי מעצמות-העל בארצות הברית.⁹⁹

מידע זה לא נעלם מעיני הסובייטים, שהמשיכו במאמצייהם למנוע מלחמה בייחוד לפני פסגה זו ולפיכך עדיין לא נואשו מניסיון נוסף לקיים שיחות עם ישראל. שלושה שבועות לאחר סיום השיחות בווינה ושבוע לאחר שהתקבלו בישראל הידיעות הראשונות על החלטת סאדאת לצאת למלחמה, הגישו ראש הקג"ב אנדרופוב ושר החוץ גרומיקו מזכר לוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בהתבססם על דיווח פרימאקוב וקוטוב על השיחות בווינה. ב-18 באפריל 1973 קיבל הפוליטבירו החלטה שכללה, בין היתר, הצעה לקיים סבב שיחות נוסף עם ישראל בווינה בין 10 ל-15 ביוני, שבוע לפני פסגת ניקסון-ברז'ינייב בסאן קלמנטה, קליפורניה.

אולם הפעם סירבה ישראל להמשיך בשיחות, או התמהמהה כלשונו של פרימאקוב, להשיב לסובייטים. ישראל טענה ששלחה מכתבי תשובה

97 ביטוי נוסף לכך נמצא בעובדה ש"הפרטים הטכניים של הקשר שוכללו נוספות". א"מ, א-7246/14, **השיחות עם דוד (מרס 1973) - נקודות לסיכום ולהערכה**.

98 כאשר ביוני 1973 שאל אותו דוד ברטוב מ"נתיב", שעמד עמו בקשר זמן רב: "מי אתה ויקטור ובמה כווןך בברית המועצות?" השיב לואיס: "אני בעל [ה]קשרים הרחבים ביותר בחוגי השלטון ופרט למידע ביטחוני שאינני מעוניין בו ושאיני לי גישה אליו, אני מסוגל להשיג כל מידע בברית המועצות ובצורה בלעדית". א"מ, חצ-5973/4, ברטוב לגזית, **ויקטור לואיס**, 21 ביוני 1973.

99 ב-11 באפריל הגיע לאמ"ן מידע שסאדאת החליט לפתוח במלחמה בתחילת מאי או באמצעו. המלחמה מתוכננת להימשך שישה-שבעה ימים, ותכליתה להפשיר את הקיפאון המדיני. ב-8 ביוני דיווח הרמטכ"ל לדיין כי לנוכח הערכת אמ"ן בכוונתו לבטל את רמת הכוונות המיוחדת. שמעון גולן, **מלחמה ביום הכיפורים: קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**, מודן, 2013, עמ' 26-27, 143-144.

לקראת מפגש זה, אך הסובייטים טענו שלא הגיע אליהם דבר. פרימאקוב אף התלונן כי ישראל הביעה הסכמה לקיים מפגש אך רק כבדרך אגב, כחלק מביקורו של גזית באירופה, בהדגישה כי אין בידה דבר-מה חדש להניח על השולחן.¹⁰⁰

בנוסף לכך, במהלך אפריל 1973 הורה אנדרופוב למינהל הראשון של הקג"ב, האחראי על ביון החוץ, להכין מסמך נוסף לקראת דיון שיכנס הוועד המרכזי עם ברז'נייב על המצב במזרח התיכון.¹⁰¹ המסמך, שנבחן על ידי הצמרת הסובייטית ב-7 במאי, הצביע לא רק על ההכנות למלחמה שזים סאדאת ועל אמצעי המוכנות שנקטו המטכ"ל והצבא המצריים לצליחת תעלת סואץ, אלא גם על החלטת ההנהגה הסורית להכין מתקפה על ישראל יחד עם הצבא המצרי.

הקג"ב התריע על סמך המידע שעמד לרשותו, כי מדיניות סאדאת עלולה להוביל לאירועים בלתי נשלטים עד ש"אין להוציא מכלל אפשרות" שסאדאת יחליט על פעילות צבאית מוגבלת עוד לפני פסגת סן קלמנטה; וזאת כדי למשוך את תשומת ליבה של דעת הקהל העולמית וכדי להפעיל לחץ על וושינגטון ומוסקבה כאחת.

כדי למנוע מצב זה המליץ הקג"ב שורת המלצות. בתחום המדיני הציע לשלוח לקהיר ולדמשק שליח מיוחד בדרג מתאים, כדי שייפגש עם סאדאת ואסד ויניא אותם מיציאה למלחמה בעיתוי זה; לעדכן את ה"סי-איי-אי" בערוצים הלא רשמיים עד לראש שלוחת הארגון במצרים, ולצרף המלצה לאמריקאים שידגישו בפני ישראל את הצורך לגלות גישה ריאליסטית יותר.

במישור הצבאי קבע הקג"ב, כי "לפי המידע שברשותנו המצרים סומכים על-כך שיקבלו בקרוב טילי קרקע-קרקע סובייטיים, כך שתהיה בידם עוצמה שתאפשר להם פעילות מלחמתית". לפיכך המליץ להקפיד את אספקת הטילים עד לסיום שיחותיו של החבר ברז'נייב עם ניקסון.¹⁰²

המתיחות הגוברת וסכנת המלחמה הקרבה נידונה בתחילת מאי 1973 גם בפגישת הנשיא ניקסון עם קנצלר גרמניה המערבית, וילי בראנדט.

¹⁰⁰ Primakov, *Russia and the Arabs*, pp. 281-282.

¹⁰¹ About the Middle East . Folder 81. *The Chekist Anthology*, June 2007, Wilson Center Digital Archive, Contributed to CWIHP by Vasili Mitrokhin <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111894>

¹⁰² ibid הכוונה לטילי סקאד.

"הישראלים הם העם המוכשר בעולם", אמר ניקסון לבראנדט, ולכן "הוא מעריץ אותם, אך הוא חש שהם שוגים לחלוטין באסטרטגיה שלהם".¹⁰³

אולם תחושה זו של נשיא ארצות הברית לא השתקפה בפסגת סאן קלמנטה בשבוע השלישי של יוני, ומנהיגי שתי מעצמות העל לא חילצו את המצב במזרח התיכון מקיפאונו המדיני ולא האטו ממרוצתה את הספירה לאחור לקראת המלחמה.¹⁰⁴

חילופי הדברים שבין דוברינין לקיסינג'ור בפברואר 1972 הפכו רלוונטיים ככל שהזמן מיהר לחלוף. הרי באותה עת אמר דוברינין לקיסינג'ור כי הסובייטים רואים במחצית הראשונה של שנת 1973 את מסגרת הזמן הראויה להתקדמות, ואילו קיסינג'ור התייחס למועד שיבוא אחרי הבחירות בישראל - באוקטובר 1973. רק שעונו של אחד מהם ידייק, שעונו של דוברינין.

כך או כך, במוסקבה לא נואשו עדיין משיח נוסף, אחרון, עם ישראל בטרם יקבלו הכרעות; וזאת כדי לברר האם נותר סיכוי כלשהו להתקדמות מדינית או שכלו כל הקיצין.¹⁰⁵

ויקטור לואיס הגיע לישראל לכנס עיתונות בין-לאומי שהתקיים בירושלים. הוא תיאם את ביקורו עם השופט דוד ברטוב שאותו הכיר בשנות שירותו כשליח "נתיב" במוסקבה באמצע שנות השישים. הגעת לואיס לא הייתה קלה, ומחלוקות בין גורמים שונים במוסקבה עיכבו אותה. הוא הגיע רק ליומו האחרון של הכנס.¹⁰⁶ לואיס ביקש במיוחד שביקורו יישמר בחשאי, אולם יומיים לאחר נחיתתו הופיעה תמונתו בלוויית רעייתו

¹⁰³ <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve15p2/d265>

¹⁰⁴ עניין המזרח התיכון נידון רק בלילה האחרון של הפסגה, ביוזמת הסובייטים.

¹⁰⁵ מפגש קצר נוסף בין שאול פרידלנדר לבין פרימאקוב התקיים בסוף מארס ביוזמת איש האקדמיה האמריקאי, פרופ' ויליאם פולק. פולק הציע בוועידת פאגווש בספטמבר 1972 לקיים עמו ועם פרימאקוב מפגש בהשתתפות נציג ישראלי, מצרי ופלסטיני. ישראל הודיעה כי לא תשתתף במפגש זה אם ישתתף בו נציג פלסטיני, ובסופו של דבר המצרי והפלסטיני נעדרו. לפיכך סיכמו פולק, פרידלנדר ופרימאקוב שינסו לכנס את המפגש בתחילת יוני. הנציג הפלסטיני היה אבראהים אבו לוע'וד והמצרי מוחמד חאקי, עורך החוץ לשעבר של "אל-אהראם". א"מ, 278/15, **פרידלנדר לגזית**, 18 באפריל 1973.

¹⁰⁶ לואיס סיפר לברטוב כי אלמלא דאג כבר בינואר 1973 להזמנה לוועידה, לא היה מגיע לישראל מפני שבמוסקבה יש גורמים המסתייגים ממעורבותו בנושא הישראלי. מולם ניצבים תומכיו שהסתייעו לדבריו בהזמנה שהייתה ברשותו כדי לגבור על מתנגדיו. א"מ, חצ' 5973/4, **ויקטור לואיס (דיווח משיחה עם השופט דוד ברטוב)**, 13 ביוני 1973.

בעיתוני ישראל.¹⁰⁷

לואיס ביקש לפגוש את מרדכי גזית אך גם את גולדה מאיר והשר גלילי, והבהיר שהוטלה עליו משימה שאינה בתחום טיפולו של דיין. משימה זו, אמר, קשורה בביקור ברז'נייב בארצות הברית. נראה כי משימה זו לא הייתה מטרת בואו אך היא אפשרה את עצם הגעתו כיוון שישבה את המחלוקת הפנימית במוסקבה בין תומכי נסיעתו למתנגדיה.

לואיס סיפר לברטוב כי החוגים הקרובים לברז'נייב מוטרדים מאוד מפעולות אלימות של גורמים יהודיים אמריקאיים לקראת פסגת ברז'נייב-ניקסון. לכן הטילו על לואיס לברר "בצורה דיסקרטית" מהי עמדת ממשלת ישראל בנידון והאם תוכל להשפיע על יהודי ארצות הברית.¹⁰⁸ לואיס הדגיש שמקורבי ברז'נייב דיברו אליו בלשון אולטימטיבית, כי פעולות אלימות עלולות להרגיז את ברז'נייב ולהעמיד בספק את העלייה לישראל.¹⁰⁹ גם הממשל האמריקאי ובעיקר ניקסון, בדומה לברז'נייב, רצו למנוע כל פגיעה בפסגה מצד יהודי ארצות הברית על רקע תמיכתם ב"תיקון ג'קסון".¹¹⁰

בישראל נפגש לואיס עם מרדכי גזית שלוש פעמים.¹¹¹ גזית הבהיר לו, חרף בקשותיו של לואיס, כי לא יפגוש אף גורם רשמי מלבדו, לא שרי ממשלה ובוודאי לא את גולדה מאיר, אף לא לריאיון קצר. לואיס לא רווה נחת מיחסו של גזית כלפיו, ששב והזכיר לו כי אינו נחשב בישראל לאישיות

107 "ננעלה ועידת מכון העתונות", **דבר**, 14 ביוני 1973. בדיווח נכתב, כי "ביום האחרון של מושב הקונגרס הגיע העתונאי הסובייטי ויקטור לואיס, המועסק על-ידי העתונות המערבית וידוע בקשריו עם מקורות אינפורמציה במזרח. הופעתו משכה תשומת לבם של מאות העתונאים משתתפי הקונגרס, אולם הוא בא כמשקיף בלבד משום שאינו מייצג שום עתון או מדינה החברים במכון הבין-לאומי לעתונות".

108 לואיס אמר כי מקורבי ברז'נייב היו רואים בעין יפה אם היה, למשל, מביא את ממשלת ישראל להודיע שתמנע את יציאת מאיר כהנא לארצות הברית במהלך ביקור ברז'נייב. בשל משימתו זו ביקש לקיים את הפגישה עם גזית כבר למחרת נחיתתו, אך פגישתו הראשונה עמו הייתה רק לאחר יומיים, ב-14 ביוני. א"מ, חצ' 5973/4, דוד ברטוב, **ויקטור לואיס**, 13 ביוני 1973.

109 לואיס אמר כי באופן אישי הוא מבין היטב את מגבלותיו של משטר מערבי להשפיע על אזרחים בנושאים אלה, "אבל המוחות המטומטמים במוסקבה עדיין רחוקים מהבנה זו". הוא אף השווה את ברז'נייב לאיכר אוקראיני והזהיר מפני התפרצות זעמו. שם.

110 צורף ובוימפלד, **יבוא יום**, עמ' 134.

111 הפגישות התקיימו ב-14, ב-17 וב-20.

סובייטית רשמית.¹¹² אולם את כל שלוש פגישותיהם הארוכות, שחלקן יוחד ליהודי ברית המועצות, הקדיש לבירור עיקש של עמדתה הסופית של ישראל ביחס להסדר עם מצרים.

בפגישה הראשונה נשמע לואיס מהוסס, כמעט חושש מפני התשובה, כשניסה לדלות מבן שיחו ה"אם יש משהו אחר שתוכלו להוסיף לעמדתכם הידועה היטב, העמדה הרשמית הידועה היטב. האם הגעתם באופן לא רשמי, איך אומר זאת, לוותרים או ויתורים קטנים", או רק "הבטחות לוותרים. האם יש משהו שלא אמרתם בעבר" ותרצו לומר כעת?¹¹³

משהבין כי אין חדש תחת השמש, שאל את גזית: "כמה מהשטח המצרי חיוני [לישראל] לדעתך?" ונענה כפי שנענה פרימאקוב - לא בשטח מוגדר אלא בעמדה עקרונית: לישראל חיוני גבול בר הגנה שיתבסס על קו חדש בסיני. נראה שלואיס רצה להעמיד את גזית בפני משמעותה של עמדה ישראלית זו, ולו בעיני מוסקבה וקהיר, ולכן שאל אותה: "האם אתם מוכנים ללמד את מצרים לקח נוסף, כפי שכמה אנשים חוזרים ואומרים?"

גזית השיב בשלילה. "מנקודת מבטנו זה [מלחמה] לחלוטין לא הכרחי ומנוגד לאינטרסים שלנו. אבל אנו מוכנים", כך האמין גזית, כמו שהאמינה ישראל. "אם הם יתחילו, אנו מוכנים", כך אמר בביטחון ללואיס: אם הם יתחילו, ימצאו את ישראל ערוכה ומוכנה לקראתם.

"המידע הצבאי הרוסי הוא שאתם תנצחו במלחמה כזו", הגיב לואיס וגזית ענה כי לא במלחמה ישראל רוצה לנצח, אלא בשלום.

112 לואיס הבהיר לגזית שאינו מחליף את ערוץ פרימאקוב וקוטוב. "אינני קג"ב", אמר ברומזו עליהם, "אני אוהב להיות מיי שאני", הוסיף בלי לפענח, והדגיש את שאמר לגזית בפגישתם הקודמת, כי לפני הגעתו שוחח עם בכירים ומוסמכים ולכשישוב ידווח להם. "אינני הרפתקן ואיני מדבר שטויות", אמר לגזית וניסה למחות את עלבונו באומרו: "בוודאי יש לכם עלי תיק בשב"כ". א"מ, חצ' 5973/4, **שיחת גזית-1**. [ויקטור] **לואיס, השיחה השלישית ב-20 יוני 1973**. ללואיס נעשה ניתוח גרפולוגי שהסתמך רק על גלויה קצרה שכתב ממוסקבה, ונראה שבשל כך בלטה בכתב היד זהירות רבה. לואיס תואר כ"בעל מעוף וגמישות, רב גוניות ביחסי אנוש, פיקח, ערמומי, תקיף ואנוכי, מסוגל לשקר ולשחק תפקיד", וכן שהוא בעל "כושר הבעה וחוש הסתכלות, אינטליגנציה מהירה ועניינית מלווה בדמיון שגם לו יש אופי ריאליסטי". בסיכום נכתב: "אם יש כאן שאלה של נאמנות, כל הסימנים מצביעים לכוון של הזדהות עם ישראל". שם, חוות דעת גרפולוגית על לואיס, ללא כותרת או שם מחבר, 2 ביולי 1973. ואמנם, בטרם נפרדו סיפר לואיס לברטוב שחיוו אינם קלים וכי מטרת חייו היא להשיג דרכון ישראלי לעצמו, כבן לאם יהודייה, ובכך להציל את ילדיו. שם, ברטוב לגזית, **ויקטור לואיס**, 21 ביוני 1973.

113 א"מ, חצ' 5973/4, **MEETING, June 15, 1973**.

אבל אז הוא חזר לעניין המלחמה והטיל ספק, אם לא כפר, בטענה שפני מצרים למלחמה.

נכון, אמר, "כמה אנשים יוכלו לטעון שאולי המצרים הם במצב רוח כזה, שבלי עוד מלחמה הם לעולם לא יסכימו לשום דבר ללא מלחמה [אבל] אנו מטילים בכך ספק. איננו סבורים שעוד מלחמה תביא בהכרח לשלום".

לעומת זאת, "אנו חושבים שקיים תהליך שיוליך לבסוף לשלום. אין אנו יודעים אם הוא יימשך שנתיים או יותר, אבל אנחנו חושבים שתהליך כזה קיים", כך אמר מנכ"ל משרד ראש הממשלה של ישראל ומבכירי הדיפלומטים שלה באמצע יוני 1973 - 100 ימים לפני יום הכיפורים.

אך בכך לא תמו דברי גזית ללואיס.

"במילים אחרות", כך השיא לו עצה ובעיקר למנהיגי ארצו, "אל תבואו אלינו כפי שהיה מנהגכם בעבר ותאמרו: ראו, כאן, אנו מזהירים אתכם כי מה שיקרה הוא זה [מלחמה], ואתם נידונים ואתם מסכנים את עצם הקיום של מדינת ישראל וכו' וכו'" - כפי שהקריא לו פרימאקוב בפגישתם האחרונה בווינה בתחינה מהולה באיום, או להיפך.¹¹⁴

בנוסף לכך, גזית יצא בתוקף נגד הפיכת שאלת הגבולות ל"נקודה מכריעה, מרכז הדברים [...] שסביבו ובו כולם מעורבים ומסבכים את עצמם בצרות". מוטב למצרים שיבינו זאת, המשיך גזית בשטף, ומה יעשו לאחר שיבינו זאת? "זוהי הבעיה שלהם", אמר ללואיס. "אולי הם יהיו יותר ריאליסטיים, אולי לא יהיו שמחים שישה או תשעה חודשים", כך אמר כשלושה חודשים לפני שהמצרים יצאו למלחמה, אבל העצב יעבור להם, יחלוף כלא היה ו"לבסוף הם יהיו יותר ריאליסטיים", מפני שהם יבינו כי אינם "יכולים למסמר הכל" לנסיגה המוחלטת של ישראל.

תביעה זו, כך המשיך גזית, "הפכה אצלם לדבר לא מידתי, לחלוטין מחוץ לכל פרופורציה עד כדי טראומה לאומית. אני חושב שזה לא טבעי", כך קבע וסיים לאבחן את מגרעות המצרים: "איני חושב שזה בריא להם ואני חושב שאף הם מבינים באופן בסיסי שאין הדבר בריא להם ושאינן זו הבעיה הלאומית האמתית שלהם". אלה "הן עובדות החיים", סיים גזית בפסיקה קטגורית, ומכיוון שכך - אין בידי ישראל רעיונות חדשים.

114 שם.

על שטף דברים אלה העיר לואיס בקצרה, כי המצרים הם בלתי צפויים בעיני מוסקבה;¹¹⁵ אולי יהיו בלתי צפויים גם בעיני ישראל.

מה יכולה ישראל לעשות למעננו?

בפגישתם השנייה נמשכו חילופי הדברים בדומה לפגישתם הראשונה, אבל נוספה להם פנייתו המדהימה והמביכה של לואיס אל גזית, פנייתה של מעצמת-העל הגדולה במדינות תבל, החמושה מכף רגל ועד ראש, אל מדינת ישראל הקטנה. לואיס התאים להעביר מסר סובייטי זה יותר מפרימאקוב ומקוטוב, וסייעה לכך העובדה שלא נחשב בעיני שני הצדדים אישיות רשמית. אם ירצו הסובייטים - יוכלו להכחיש מסר זה או להתנער ממנו ולטעון כי לא הועבר בשמם.

בעת ששוחחו על יחסי מוסקבה עם קהיר שאל גזית ישירות: "מה היא בעצם בעייתכם מול מצרים?"

לואיס השיב מייד בדברים גלויים מאלה שאמר בדיוק שנתיים קודם לכן. הסובייטים חוששים פן המצרים יחברו לאמריקאים, יסתירו זאת מברית המועצות ויותירו אותה, למרבה הבושה, תומכת יחידה ואדוקה בעמדות שעליהן ויתרה מצרים.¹¹⁶

על גילויזה הגיב גזית בנימת לעג: הרי "בעצם, לאחר המפולת של יולי 1972, קשה להעלות על הדעת אירוע חמור יותר מבחינתה של ברית המועצות".¹¹⁷

לנוכח דברי גזית מחל לואיס על כבוד ארצו, ולאחר שחשף את חששו האמיתי של הקרמלין גילה את רצונו האמיתי. מה תוכל ישראל להציע לארצו, שאל את גזית, "כדי שלא יולבנו פניה?" כדי "שתוכל לתרום לפתרון בעיית המזרח התיכון"? היש דבר-מה שתוכל ישראל לעשותו מאחורי הקלעים על מנת לסייע לארצו?! התוכל ישראל לפסוע את הצעד הראשון מפני שברית המועצות מנועה מכך כי עליה לשמור על כבודה?!¹¹⁸

גזית התעשת במהירות לשמע גילוי הלב המדהים.

115 ש.ם.

116 א"מ, חצ' 4/5973, השיחה השניה של גזית וויקטור לואיס, 17 ביוני 1973.

117 ביולי 1972 הורה סאדאת על פינוי רוב הכוחות הסובייטיים ממצרים.

118 א"מ, חצ' 4/5973, השיחה השניה של גזית וויקטור לואיס, 17 ביוני 1973.

"אם אני מבין נכון את דבריך, השאלה הינה כיצד יכולה ישראל לעזור לברה"מ במציאת פתרון לבעיית המזה"ת". מכיוון שגזית הבין היטב, הוא מיהר להבהיר ללואיס שעליו להבין כי ישראל אינה במצב שבו תוכל "לעשות טובות למעצמה זו [או] אחרת, לא לברית המועצות ולא לארצות הברית"!

לואיס ניסה את כוחו בפעם האחרונה בשיחה זו. על ישראל להבין שברית המועצות אינה יכולה להתנתק מבעלות בריתה, אמר וכיוון גם למצרים, אולי מכוחו של הרגל. לברית המועצות יש אמנם "תסביך עליונות ולכן חייבת ישראל לנקוט בצעד הראשון", אך אם ישראל תזהיר אותה מבעוד מועד מפני שינוי בעמדת מצרים, "ברית המועצות עשויה להיות אסירת תודה [לישראל] מפני שאין היא רוצה להיות מופתעת במקרה של הידברות אמריקאית-מצרית-ישראלית".

אולם לואיס לא אמר כיצד תכיר ברית המועצות תודה לישראל במקרה זה, שכה חשוב לה.¹¹⁹ אולי רצה לרמוז שבתמורה להתרעה ישראלית על נטישת מצרים את ברית המועצות או על שינוי מהותי בעמדה המצרית תתריע מוסקבה בפני ישראל על כוונה מצרית או ערבית לצאת למלחמה נגדה, אם תדע על כך. אולם גזית שב ואמר: "מחוות וטובות לא נוכל לעשות לברית המועצות".¹²⁰

חבל על הזמן

שיחתם השלישית והאחרונה כבר דמתה לריטואל. לואיס חזר על דבריו ושאלותיו משתי הפגישות הקודמות, וגזית השיב אותן תשובות. אולם גם בפגישה זו חזר לואיס ושאל, כאילו הצטווה לעשות זאת, האם ישראל תסכים לחלוק עם מוסקבה מידע מוקדם אם ייודע לה שהתרחש שינוי בעמדת מצרים מאחורי גבה? "מדוע לא תעשה ישראל מחווה כלפי ברה"מ ותזהיר אותה מראש לקראת אפשרויות בלתי צפויות כאלה?"¹²¹

גזית ניצל שאלה זו כדי לשפוך קיתונות של כעס בן שנים על יחסה העוין של ברית המועצות לישראל, ועשה זאת בהתלהבות. במקום מחווה אותה ביקש לואיס, מחה בפניו: "בין מדינותינו יש יחסים רעים ואף עויינים.

119 כאמור, עוד במפגש הראשון בפונטנה בספטמבר 1970 אמר פרימאקוב לפריאר, כי ישראל תבוא על שכרה אם תכיר בברית המועצות כגורם שיש להתדיין עמו.

120 א"מ, חצ' 5973/4, השיחה השנייה של גזית וויקטור לואיס, 17 ביוני 1973.

121 שם, שיחת גזית-ו. [ויקטור] לואיס (בכתב יד: "השיחה השלישית ב-20 יוני 1973").

לא מן הנמנע שבשעה שאנו משוחחים פורקת אניה סובייטית נשק עבור מצרים [...] אתם אוכלים את הפירות המרים של זרעים שזרעתם [...] כדעה אישית אומר לך כי איני רוצה כלל כרגע ביחסים דיפלומטיים. לא רווינו נחת מיחסינו הדיפלומטיים עמכם במשך עשרים שנה", כך הטיח בלואיס, בצדק, מילים כדורבנות.

לא עזרו ללואיס טיעונו האפולוגטיים. "היה עלינו לבחור בין מדינות ערב לישראל, לא יכולנו להקריב [את] מדינות ערב על חשבון התקרבות אליכם", אמר והוסיף, בIODעו שהדבר ממילא מתרחש: "אם נהיה בידידות גם איתכם אזי הערבים יפנו לאמריקנים".

גזית השיב כי מדיניות סובייטית זו לוקה בעיוורון, אך לואיס ענה שאין זה עיוורון אלא חוסר ברירה. "האנשים במוסקבה המנתחים את המצב אינם יכולים לבנות מדיניות חדשה. הממונה על הנושא הישראלי במוסקבה ודאי אדם הגיוני. הוא" איתן בדעתו לא פחות מישראל, ו"לבטח חושב שאתם שכחתם את כורח המציאות בעניין הנסיגה" המוחלטת מסיני.

"עליך לשכנע אותם במוסקבה" להבין, הורה לו גזית, "כי מדינה שיצאה מנצחת במלחמה שאימה על קיומה, ואשר זה שנים רבות היא בעלת ניסיון רע מאוד ביחסיה עם הערבים, לא תיסוג מכל השטחים. אנו נחזיר שטחים אך לא הכול".

"ייתכן", המשיך גזית בדבריו, "ייתכן שיבוא יום וסאדאת יחליט סוף סוף לצעוד בדרך של פתרון מדיני. אבל אנו דוחים את מה שהוא מכנה כיום פתרון מדיני", אין זה השלום לו אנו מייחלים; לפיכך, סיים גזית את דבריו בביטחון מלא, "ישראל יכולה להמשיך לחיות כשהתעלה סגורה [לשיט] וצה"ל על שפתה".¹²²

כששמע לואיס דברים אלה לא יכול היה אלא למלמל את המסקנה הסובייטית מכל השעות הרבות שבהן התנהל השיח החשאי בין נציגי שתי המדינות מאז החל בדיוק שנתיים קודם לכן. המילים הספורות שאמר שיקפו את ההשלמה הסובייטית כי זוהי עמדת ישראל, וכי הגיעה העת שהסובייטים יאמצו הכרעה על עתיד שיח זה ועל יחסם לתביעות המצרים מהם.

122 שם. זו הייתה אולי הפעם היחידה, ומכל מקום אחת הפעמים הספורות, שבהן התייחס נציג ישראלי בשיח עם הסובייטים שקדם למלחמה לכך שהפתרון שהציע סאדאת אינו השלום לו מייחלת ישראל. עם זאת, נציגי ישראל לא אמרו כי בתמורה לשלום המלא, כפי שישראל תובעת, היא תהיה מוכנה לנסיגה מלאה, כפי שמצרים תובעת.

"אם כך זהו בזבוז זמן", הפטיר לואיס ושם פעמיו למוסקבה.¹²³

תם ונשלם השיח החשאי בין ירושלים למוסקבה.

הסובייטים התחילו להעביר למצרים את טילי הסקאד וחשו כיצד מעבר לאופק המדיני הולכים ונערמים ענני המלחמה.¹²⁴

שבוע לפני פרוץ המלחמה שבו ונועדו בווינגטון ניקסון וקיסניגר עם גרומיקו. גרומיקו התייחס במפגש זה באופן ברור ביותר למצב במזרח התיכון, אם כי לא מיהר לדון בו, אולי כי ידע שדבריו גם הפעם לא ישנו מאומה. אולם משעשה זאת לפתע, בקיצור רב, חזר על אזהרות ההנהגה הסובייטית מפסגות ומפגשים קודמים, שהאחרון בהם היה כאשר ברז'נייב השמיע דברים אלה לניקסון שלושה חודשים קודם לכן, בסאן קלמנטה.

"ועכשיו כמה מילים על המזרח התיכון", אמר להם גרומיקו, "הערכתכם והערכתנו אינן חופפות לגמרי גם אם במבט ראשון נראה שהן כן חופפות, מפני ששתי ארצותינו חשות כי המצב מורכב ומסוכן. אולם לנו יש הערכה שונה של הסכנה מפני שאנו חשים שלא ניתן לשלול את האפשרות שכולנו נתעורר יום אחד וניווכח שיש התלקחות אמיתית באזור. יש לזכור זאת. האם זה שווה את הסיכון? יש לעשות מאמץ רציני לפתרון מפני שפתרון לא יפול מעצמו מהשמיים. אני זוכר את שיחותיך פה ושם עם המזכיר הכללי ברז'נייב בסאן קלמנטה בנושא ואת דבריך שאתה רואה בבעיית המזרח התיכון נושא חשוב מאד שתטפל בו. אני בהחלט מעוניין לשמוע דבריך". בתגובה לדברים אלה לא שמע גרומיקו מניקסון דבר-מה חדש.¹²⁵

שבוע לאחר מכן נשמעו היטב רעמי התותחים, ותקיעת השופרות התחלפה ביללת האזעקות.

¹²³ בידיעה קצרצרה ומוצנעת דווח ביוש על סיום ביקור לואיס ורעייתו בישראל. לואיס הגיע להשתתף בכינוס מכון העיתונות הבין לאומי ולא פגש אישים פוליטיים, שכן בא כעיתונאי ובילה בחופשה. "יצא לואיס", **דבר**, 24 ביוני 1973.

¹²⁴ רמטכ"ל צבא מצרים במלחמה סיפר כיצד ניסו להסתיר מעיני הסובייטים את הכנותיהם למלחמה. טעד אלדין אל-שאזלי (פריק), **חציית התעלה**, מערכות, 1988, עמ' 154-155.

¹²⁵ פגישת נשיא ארצות הברית ריצ'רד ניקסון עם שר החוץ הסובייטי, אנדרי גרומיקו, וושינגטון, 28 בספטמבר 1973.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v15/d137>

אחרית דבר: ממלחמה לשלום

"כאשר נפגשנו עם גזית במרס 1973 בנה גזית את הניתוח שלו על כך שישראל מבססת את מדיניותה על ההנחה שיש לישראל עליונות על הערבים ואלו לא יוכלו לשנות את המצב. זה היה חמישה חודשים לפני מלחמת אוקטובר. אמרנו אז לגזית שההנחה אינה נכונה", אבל גזית דחה בזלזול את דברינו. ציינו כי "הערבים לא ישלימו עם מצב זה וכי הפסקת האש אינה יציבה. דבר זה מעיד באיזה כובד ראש נגשנו אז, כשם שאנו עושים זאת גם כיום, למצב".¹²⁶

את הדברים האלה אמר פרימאקוב בתחילת אפריל 1975, בעת שהוא וקוטוב נפגשו עם ראש ממשלת ישראל יצחק רבין, שאירח בביתו את שני השליחים ששבו ממוסקבה לירושלים. יום לפני פגישתם עם רבין נועדו עם מרדכי גזית, ושיחתם עמו הייתה קשה כשיחותיהם לפני המלחמה. לרבין סיפרו כי "אתמול שפך עלינו גזית מים קרים", בתקווה שמרבין יזכו ליחס חם יותר; אך לא כך היה.

פרימאקוב ביקש תחילה לציין גם בפני רבין "שלא יוצר רושם שאנו כופים עצמנו למעשה עליכם". הוא וקוטוב, אמר, מעוניינים לשמוע האם דברי גזית, שאמר להם אמש שני דברים ששמעו לפני המלחמה ולא רצו לשוב ולשומעם, אכן משקפים את דעתו של ראש ממשלת ישראל.

הדבר הראשון - "שישראל יכולה לפתור בעיות בלי ברית המועצות"; והשני - משא ומתן בין ישראל לברית המועצות "אינו אפשרי בגלל המשקע הקשה של היחסים בינינו".

דברים אלה של גזית אמנם שיקפו במדויק את עמדת ישראל, אך הם לא נבעו אך ורק מרצונה או מיכולתה. הם התאפשרו בעיקר בשל התקרבותה של מצרים אל ארצות הברית ובשל ההכרה המצרית כי המפתח לשלום נמצא בושינגטון בעוד המפתח למלחמה נמצא במוסקבה. אלמלא המהפך שחל במדיניות המצרית כלפי וושינגטון ומוסקבה, לא הייתה ישראל יכולה לבטל באופן כה גורף את חלקה של ברית המועצות בהשגת הסדר עם שכניה.

126 א"מ, חצ-6823/8, השיחה עם ראש הממשלה; שבת, 5 אפריל 1975, מרדכי גזית, 6 באפריל 1975.

אולם נראה שדברי גזית, ובעיקר הדברים שישמיע רבין, נכונים ככל שהיו - החמיצו את המסר העיקרי שהיה טמון בדברי הסובייטים לישראל בכל שנות השיח החשאי. לפי מסר זה, מוטב לישראל כי תאזין לדברים שיש לברית המועצות לומר על העתיד הצפוי לה ולא תבטלם או תאטום את אוזניה גם אם אין הם ערבים לאוזניה. פרימאקוב, קוטוב ולואיס, כל אחד בדרכו ובסגנונו, חלקו עם ישראל לאורך שנות השיח את הערכת המצב האמיתית והמפוכחת של ברית המועצות, שאלה הגיעו אנשיה על בסיסן הרחב והמוצק של שנות היכרותם עם המצרים, הפנמתם את משמעותה של נטישת מצרים אותם ואת היחסים ההולכים ונרקמים בין קהיר לווינגטון. מוסקבה ביקשה להזהיר את ירושלים מפניהם ולהבהיר לה כי עוצמתה הצבאית לא תניב הישגים מדיניים - לא את אלה שעליהם היא נאבקת; עוצמה זו לא תביא לה את השלום שהיא מייחלת לו, והחשוב מכול - עוצמתה הצבאית של ישראל לא תמנע את חזרתה לגבול 4 ביוני 1967 עם מצרים, מפני שאין לה העוצמה המדינית הדרושה לשם כך.

כל ניסיונות הסובייטים להבהיר זאת לישראל נפלו על אוזניים ערלות, התקבלו בחוסר אמון, נדחו בזלזול מופגן ונענו כי המציאות שונה לגמרי אם לא הפוכה: אם תפרוץ מלחמה, ישראל תשוב ותנצח; ואם לא יושג השלום אליו ישראל חותרת, גם לא תיכפה עליה חזרה לגבול הישן עם מצרים. ישראל האמינה כי הצליחה לבלום בעזרת הבית הלבן את המהלכים המדיניים שאיימו להשיבה אל גבול 4 ביוני 1967 עם מצרים, בין אם מקורם היה בארצות הברית (תוכנית רוג'רס), בברית המועצות או במצרים, וכל ניסיונותיהם של השליחים הסובייטים לטעון כי ארצות הברית לא תחזיק בעמדה זו לאורך ימים נדחו בתוקף. ממשלת ישראל האמינה כי הצליחה לדחות את קץ הנסיגה המלאה בחזית המצרית, והסובייטים טענו לעומתה כי את הקץ הזה ישראל תקדים להביא על עצמה.

בפוגשם את רבין, שבו פרימאקוב וקוטוב ופרסו את עמדותיה והערכותיה של ברית המועצות ביחס להסדר באופן כללי ועם מצרים בפרט, ואלה נותרו בדיוק כפי שהיו לפני המלחמה. גם הדברים ששמעו מרבין נותרו כשהיו, מבלי שהושפעו מהמלחמה הקשה. ראש הממשלה הסביר לאורחים ממוסקבה מדוע ישראל מעוניינת בשיח עמם, וגם בנושא זה לא חרגו דבריו מדברי קודמיו: ישראל מעוניינת, אם בכלל, בשיח עם הסובייטים על הסדר בינה לבין מצרים רק לשם שיח, ותו לא.

ואמנם, לא ישראל היא שיזמה את השיח החשאי בין שתי המדינות אלא ברית המועצות. נציגיה המיוחדים, שלא נמנו עם הסגל הדיפלומטי שלא נמצא מתאים למשימה זו, ובראשם יבגני פרימאקוב ואחריו ויקטור לואיס, הם שנבחרו למשימה ואותתו ראשונים לישראל בשלהי 1970 על רצון מנהיגי הקרמלין בשיח חשאי ורציני עמה.

ישראל נענתה לפניית הסובייטים, ואם היה נדמה כי גם ישראל גילתה יוזמה כלשהי - הרי היה זה רק לאחר שלירושלים הגיעו ראשוני האיתותים ממוסקבה. סביר להניח כי גם אם גולדה מאיר לא הייתה מעבירה לסובייטים שום מסר - לא ביוזמת גרץ, לא באמצעות פינלנד ולא באמצעות אוסטרליה - היו הסובייטים מאותתים לישראל על רצונם בשיח עמה.

מניעה של מוסקבה לפתוח בדיאלוג חשאי עם ישראל נבעו מראייתה המפוכחת את מצוקתה הגוברת במזרח התיכון, את היחלשותה הניכרת של השפעתה באזור ואת הרחקתה מהמאמצים להגיע להסדר בין ישראל למצרים. וכל זאת בשל התרחקותה המהירה של מצרים ממנה והתקרבותה אל ארצות הברית. מצוקה זו, על העלבון הכבד הכרוך בה, היא שהביאה את הסובייטים להכרה שעליהם לחדש את הקשר עם ישראל באופן חשאי ובדרג מתאים, אך מבלי להודות כי טעו כשניתקו את היחסים עם ישראל ומבלי למהר ולתקן את טעותם זו.

ישראל נענתה לאיתותי הסובייטים, כי לא מצאה כל טעם לסרב להם. היא שאפה לקיים קשרים טובים עם מנהיגי מעצמת העל וניסתה במשך שני העשורים הקודמים לדבר על ליבם שימתנו את תמיכתם הצבאית והמדינית בערבים ושיעודדו אותם לחיות בשלום עם ישראל, אך לשווא. בראשית שנות השבעים נענתה ישראל לפניית הסובייטים לפתוח בשיח חשאי מפני שרצתה לבחון את יכולתם לתרום להשגת הסדר מדיני כלשהו עם מצרים, למתן את אספקת הנשק הסובייטי למצרים ולסוריה ולעכב מתן נשק חדיש להן. דבר זה ממילא תאם לאינטרס הסובייטי מכיוון שהם רצו לעכב ככל שיוכלו מלחמה ביוזמה ערבית. אולם סיבה נוספת, שבשנת 1973 הייתה לסיבה העיקרית שבגינה רצתה ישראל בשיח זה, הייתה הבטחת ביטחונם של יהודי ברית המועצות ועלייתם ארצה.

הישגיה של ישראל באמצעות השיח החשאי לא הניחו את דעתה, אך לא הביאו אותה להכריז על הפסקתו הרשמית, גם אם בשיח על הסדר עם מצרים

לא מצאה עוד טעם ואף הבהירה זאת לסובייטים לא אחת באופן בוטה.¹²⁷ רבין לא חסך מפרימאקוב ומקוטוב מילים בהסבירו להם כל זאת. הוא הקדיש "כמה מילים" ל"קשר הזה" והסביר והציג את מטרת השיח: "מדיניותנו היתה ותוסיף להיות - לשמור על קשרים עם כל אחד שיש לו מעורבות בסכסוך", מפני ש"חובה לשמור על ערוצי הידברות. זה חיוני למען הגברת ההבנה מצד אחד ומניעת אי הבנות מצד שני".

עם זאת רבין הבהיר מייד לשני השליחים כי שיח זה לא יעסוק בהסדר בין ישראל למצרים. הדברים שהתחיל להשמיע להם היו קורים מהדברים ששמעו מגזית והנוקבים ביותר ששמעו הסובייטים מאז החלו השיחות החשאיות. "בכל גלוי הלב", אמר להם רבין, "אתם מלאתם תפקיד מנוגד לשלום ומסוכן מנקודת ראות שלנו. עצם העובדה שנתקתם יחסים עמנו מיד [לאחר מלחמת ששת הימים] בלי נסיון לשקדם שוב, פירושה שהנכם [...] מוגבלים ביכולתכם לשוחח [עמנו] על בסיס ענייני ומעשי". אולם לא רק ישראל סבורה שאינכם יכולים לתרום להשכנת שלום, טען ראש הממשלה, "דומה שגם הערבים סבורים שהגורם שזרכו אפשר להתקדם אינו ברה"מ אלא ארה"ב, שהרי ארה"ב מנסה למלא תפקיד חיובי אצל שני הצדדים ואילו אתם מוטים לחלוטין לטובת צד אחד [ו] לא הוכחתם שהנכם גמישים מנקודת ראות ישראלית".

בדברים אלה לא חס רבין על השליחים הסובייטים, שידעו היטב כי זוהי האמת המרה ממנה ניסו למלט את ארצם, אך ללא הצלחה. במוסקבה ידעו היטב כי אין אף גורם במזרח התיכון הבוטח בהם, נזקק להם או רוצה בהם כמשכני שלום, וממילא - כך המשיך רבין להלום בפרימאקוב - המדיניות הסובייטית שהצגת כאן "מוכרת לנו [...] לפחות מאז 1968-1969", ואנו כבר באמצע 1975.

בתגובתו לדברי רבין חזר פרימאקוב על דברי כל השליחים ממוסקבה מאז החל השיח עם ישראל, ובכלל זה דבריו שלו, שבהם ביקש תפקיד לארצו בהשגת השלום באזור. פרימאקוב אף חזר וטען כי הזמן אינו פועל לטובת ישראל גם כעת, בשנת 1975. כמו רבין, גם פרימאקוב דיבר "בגילוי לב. אני מתמצא בעניינים ובוויכוחים המתנהלים פה [בישראל] אלה שחשבו

¹²⁷ כאשר תמו השיחות בווינה במארס 1973, כתב גזית לגולדה מאיר כי הוא חש שסירובה של ישראל למלא אחר שתי בקשותיה של מוסקבה הותיר את פרימאקוב אומלל. א"מ, א"מ, 7246/14, **השיחות עם דוד (מרס 1973) - נקודות לסיכום ולהערכה.**

שהזמן פועל לטובת ישראל שגו", כך טען באוזני ראש ממשלת ישראל. האם לא תרצה ישראל גם הפעם ללמוד מטעותה? האם לא תרצה לשמוע ולהבין כיצד הסובייטים, שישבו שנים במצרים, שסייעו למצרים, שניכחו מהם והושפלו על ידם, שניהלו שיח ארוך עם ניקסון וקיסנינג'ר - יודעים לאן פניהם מועדות? לאן מועדים יחסי מצרים עם ארצות הברית, המכוונים כך או אחרת הן כנגד ברית המועצות והן כנגד ישראל? האם תמאן ישראל ללמוד כל זאת?

רבין נותר איתן בדעתו ולא בחל במילים כדי להבהיר בתקיפות רבה שאין לישראל כל כוונה ובעיקר כל סיבה להעניק לברית המועצות תפקיד כלשהו בהשגת הסדר עם מצרים. "מדוע הנך סבור", שאל את פרימאקוב, "שאתם תחליטו ישראל לעשות ויתורים היא תעשה אותם לכם ולא לארצות הברית? מה עשיתם למען ישראל שיצדיק [את] השימוש בכם כצינור שדרכו נוכל לעבוד?" אם ישראל תציג ויתורים לארצות הברית, "נקבל מחצית העולם ממנה. אני מדבר לא במושגים אקדמיים", אך מה נקבל מכם? "מדיניות חוץ היא ביזנס ואני שואל, מדוע נדבר איתכם באינטימיות?" אמנם "היינו רוצים שיהיו לנו עם ברית המועצות יחסים כאלה, אך מה אתם מציעים לנו?" שאל רבין ולא המתין לתשובה והמשיך: "אני יודע [היטב היטב] שכאשר מאמצים מדיניים מגיעים לכלל קיפאון פורצת מלחמה. אך מדינה שאינה מוכנה להילחם עבור משהו שהיא מאמינה בו - אין לה סיכוי בעולמנו". יתרה מכך, שב רבין וציין, אין לישראל פרטנר אמיתי בצד המצרי, מפני שאין נשיאה מציע לה גם כעת את השלום שבו היא חפצה.

"הערבים צריכים להבין שאינם יכולים להכתיב את תנאי ההסדר", המשיך רבין בדברים זהים לאלה שהטיחו קודמתו בתפקיד וגזית בפרימאקוב ארבע שנים קודם לכן. באוקטובר 1971, בדיוק שנתיים לפני המלחמה, הוסיף גזית ואמר לפרימאקוב: "אחרי השגת השלום תרצה ישראל ביחסים נורמליים עם מצרים. יחסים שיאפשרו ביקורים ומגע בין האזרחים של שתי המדינות אחרת לא [י]היה זה שלום של ממש. מצרים אמרה שאין היא רוצה בשלום כזה (לא ביחסים דיפלומטיים, לא ביחסי סחר ולא ביחסי תרבות). אנחנו", אמר גזית לפרימאקוב שנתיים לפני המלחמה, "אמנם יכולים לחיות בלי שגרירויות, אך לא בלי נורמליזציה מן הצד המעשי".¹²⁸

128 א"מ, א-7078/6, שיחת מ.ג. [מרדכי גזית] עם דוד ב' 11 אוקטובר 71. השתתפו ח.ב. [חנן בר-און] ו.י. [יעקב ינאי].

האם בחלוף יובל השנים מאז הצהיר גזית בביטחון דברים אלה לא למדה ישראל לחיות רק עם שגרירויות אך ללא "נורמליזציה מן הצד המעשי"; בלי "שלום של ממש", בלשונו של גזית? האם לא את זאת ניסו הסובייטים להסביר לישראל, שעליה להתאים את ציפיות השלום שלה למציאות? שגם אם יקראו המצרים להסדר המדיני "שלום" - לא יהיה זה השלום אליו חותרת ישראל, בוודאי כל עוד לא הוסדרה "הבעיה הפלסטינית".

רבין המשיך לטעון בפני הסובייטים כי גם באותה עת, אמצע שנת 1975 ולאחר מלחמת יום הכיפורים, אין פני סאדאת לשלום אמת, שאליו ישראל מייחלת. רק עתה, אמר לפרימאקוב ולקוטוב, "הקונגרסמנים האמריקנים המבקרים בארץ שמעו מסאדאת שעבור שיבה לקווי 1967 יכול סאדאת להסכים לאי לוחמה בלבד. נורמליזציה ביחסים תבוא בדור הבא". פרימאקוב וקוטוב ידעו היטב כי מנהיגי ארצם כלל אינם מסוגלים להשפיע על סאדאת בעניין זה.

במציאות זו, כך הבהיר להם רבין, כל מה שישראל מוכנה לעשות זהה למה שהייתה מוכנה לעשות ערב המלחמה: להתקדם להסכם ביניים שירגיע את האזור ויצור אווירה טובה לעתיד.

ובאשר למעמדה של ברית המועצות ותפקידה, אמר להם רבין כי "אף אחד אינו טיפש כדי להתעלם מהסובייטים, אך השאלה היא מהם מעשיה"; גם ממעשיה לא ניתן להתעלם. ברית המועצות צריכה "להיות גמישה יותר כלפי ישראל", אך במקום זאת, אמר רבין לפרימאקוב, מה "שתיארת זו עמדת הערבים", ועליה ישראל תוכל "לדון במישרין עם הערבים" מבלי להזדקק לסובייטים.

רבין לא פסח על דברי השליחים הסובייטים בנוגע לפתרון הבעיה הפלסטינית והסכים כי "הגדמ"ע [הגדה המערבית] תהיה לבסוף פלסטינית אך באיזה משטר, זו שאלה אחרת!" זו שאלה אחרת, כך הסביר לאורחיו, מפני ש"מלכים לא יחזיקו מעמד לנצח", ועל ישראל להיערך גם לכך.

"אנו", הוסיף ואמר רבין לשני השליחים ממוסקבה לקראת סיום פגישתם, יודעים כיצד לנווט את דרכנו ממלחמה לשלום. אנו "רוצים שלום", ותמורתו "אנו מוכנים לפשרות" אך לא "נקבל [את] העקרון של שיבה לקווי 1967", ואף לא ניתן שיכפו עלינו שלום. אם ינסו לכפות עלינו מלחמה חמישית, "ננצח שוב" למרות ש"איננו מעוניינים במלחמות, גם לא באלה שננצח בהן".¹²⁹

129 ש.ם.

בטרם נפרד מהשליחים בדרכם לשוב למוסקבה, כשהוא מותיר אותם מאוכזבים ומתוסכלים בדיוק בנקודת ההתחלה של השיח החשאי, צייד אותם רבין במסר להנהגתם. היה זה אותו מסר שהשמיעה ישראל בראשית השיח החשאי וממנו לא משה, אלא שבפעם זו ניסח אותו יצחק רבין. לישראל, כך אמר לפרימאקוב ולקוטוב, יש פתרון של שלום, אך עליהם להבין כי "הפתרון שלנו [...] שונה משלכם - ואולי מזה של כל העולם"¹³⁰, אבל לשם ישראל צועדת, בתקווה שתזכה להגיע ביום מן הימים אל מחוז חפצה.